

1925 чылдын август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 73
(19804)
2024 чылдың
сентябрь 25
среда

Хүннүң үнери — 06:19
Ажары — 18:22
Хүн дурту — 12:03

Садар өртээ
хостуг

12+

Эрткен болгаш келир үениң аразынга...

Материалды 5-ки арындан номчуур.

/ Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

Бедик вольтулуг электри шугумун тудар

РФ-тиң Чазаа Тывада өңнүг металл тывыжы болгаш болбаазыра-
дылгазының инвестиция төлөвилелдерин боттандырамынче 4 млрд
рубльди шилчидер...

/ 2-ги арында

Хөмүр-даш айтыры кичээнгейде

Тывада одалга сезону сентябрь 15-тен тура эгелээн. Тыва Чазактын
дыңнадып турары-биле бо сезонда 129 социал албан черлеринче 16 муң
ажыг тонна хөмүр-дашты сөөртүрү көрдүнгөн...

/ 6-гы арында

15544 Тываның чурттакчызы 2020–2023 чылдарда
"Социал керээ" программасынга киришкен.

| АДА-ЧУРТ КАМГАЛАЛЫ |

«Тылдан фронтуже! Шупту чүүлү тиилелге дээш!»

Дүүн, сентябрь 24-те, Аныяктар ордузунга Улусчу фронтунун Тывада салбыры ТШО-да тыва дайынчыларны деткиир сорулга-биле «Тылдан фронтуже! Шупту чүүлү тиилелге дээш!» деп бирги ачы-дуза шуулганын эрттирген.

Аңаа республика девискээринде волонтерлар штабтары, күүсекчи эрге-чагырганың төлээлери, волонтерлар болгаш сонургалдыг хамаатылар киришкен. Шуулганның байырлыг ажыдышының ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Эрес Хуурак, 55-ки гвардейжи мото-адыгжи (даг) бригаданың лейтенантызы Артыш Чалбаа болгаш «Кызыгааржы» ВИА киришкен. ТШО-да маадырларны деткиир-биле кожууннар болгаш Кызыл хоорайда волонтерлар штабтары ТШО-же чорудары-биле кылып турар янзы-бүрү кылыгларының делгелгезин болгаш ярмарка-зын организастаан. Аңгы-аңгы шөлчүгештерге камгаланыр четки өрүүрүнге, тепловизордан камгалаар шуглак даараарына, дүрген чиптер кургаткан ногаалыг, эъттиг мүн чемин хаптаарына, каска иштинге кедер эптиг бөрт аргырына мастер-класстарны болгаш күзелдиг хамаатыларны Добро.рф сайтына бүрүткээр ажылдарны кылып чоруткан. Кирген орулгазы-биле ТШО-га херек чүүлдер садып алыр сорулгалыг янзы-бүрү суй белектерни база садып-саарган.

Шуулганның база бир кол сорулгазы республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ажылдап турар волонтерларны чаңгыс черге чыып, мөөңнөп, бот-боттарының аразына арга-дуржулгазын солуштуруп, ажил-ижин таныштылары болур. Волонтер деп тускай деңнелди албан ёзуу-биле чедип албаан, ол хирезинде ТШО-нуң эгелзэн үезинден тура амга чедир сеткилинден дузалажып чоруур биче сеткилдиг кижилерни Добро.рф сайтыга Аныяктар яамызының специалистери бүрүткөп турган. Бүрүткөл эрткен хамаатыларның эң улуу-ла 67 харлыг.

Кожуун бүрүзүнде тургустунган волонтерлар шимчээшкениниң ажилын системажыдып, ажил-чорудулганы эптиг болгаш шын кылдыр чорудар аргаларны айтып берип, Улусчу полкта өөредип, уштап-баштап турар. Чүгле кожууннар төптеринге эвес, харындаа суму бүрүзүнге, ылаңгыя өөредилге албан черлеринге, волонтерлар штабтары тургустунуп, Ада-чурт камгалакчыларына улуг деткимчени көргүзеринге күштү улгаттырып, мөөңнээри негеттинип турарын Улусчу фронтунун Тывада салбырының удуртукчузу Саима Далчин демдегледди. Бо талазы-биле Улуг-Хем кожуун кончуг эки ажылдап турар, кожууннун суму бүрүзүнде волонтерлар штабтары бар. Каа-Хем, Тожу кожууннар база мурнуку одуругда.

Шуулганның киржикчилери бедик көдүрлүүшкүнүг, бот-боттарындан хей чаа чүүлдерни билип ап, аразында дуржулгазын солчуп, ажыктыг чүүл кылып чоруурунга сагыжы ханып, фронтуже ээлчеглиг чүгүн чорудары-биле тараан.

/ Н. КУУЛАР.

Бедик вольтулууг электри шугумун тудар

РФ-тиң Чазаа Тывада өңнүг металл тывыжы болгаш болбаазырадылгазының инвестиция төлөвилелдерин боттандыраары-че 4 млрд рубльди шилчидер. РФ-тиң Чазаның Даргазы Михаил Мишустин ооң дугайында айтыш-кынга атты сентябрь 17-де салганын Чазактың сайты-зы дыңнаткан.

Ак-Сугнуң чеспорфир чыдынында даг-болбаазырадылга комбинатын ажилдадырынга чугула херек электри дамчыдар шугумну болгаш энергетика инфраструктуразының өске-даа объектилерин федералдыг акшаландырышкын-биле хуу инвесторлар тудары көрдүнген.

РФ-тиң Чазаның Даргазы акша-хөреңгини аңгылаар

дугайында шийтпирин дыңнадып тура, чиг эттиң стратегтиг хевирлери, ак-демирге, никельге, чексе, ховар болгаш өске-даа өңнүг металлдарга россияжи экономиканың хереглелин хандырап талазы-биле чугаа чоруп турарын демдеглээн. «Даштыкының санкциялыг ыйыдышыкынының үезинде аңгы-аңгы секторларда технологтуг хамаарышпас чорукту быжыглаарына, чурттуң бодунуң үлөтпүрүнге олар канчаар-даа аажок улуг ужу-дузалыг. Бир дугаарында, авиатудушкунунга, автоүлөтпүрге, микроэлектроникага, атом-нуг үлөтпүрге, химиктиг индустрияга» — деп, Михаил Мишустин чугаалаан.

Федералдыг эрге-чагырганың шийтпиринге хамаарыштыр Тываның Баштыңы Владислав Хо-

валыг бодунуң блогунга бодалын илереткен. Электри энергиязының дамчыдылгазының немелде шугумун тударының дугайында республиканың Чазаның дилзэн деткээни дээш премьерге четтиргенин илередип, ховар металлдарлыг чаа чыдыннарны шийгээдиринге ооң ажыктыын демдеглээн. Ону электри хандырылгазының кол четкизинден ыракта, амдыгаа чедир генераторлар-биле хандырып турар кожууннарже шөйүп киирер уjurлуг.

Оон аңгыда, Тыва-же чаа электри шугумун шөйгөш, бөгүнде чырык энергиязының 30 МВт чедишпес күчүзүн шийт-пирлептер. Улуг тывыш төлөвилелдерин боттандыраарында аңгыда, чурт-такчылыг черлерге хөгжүүр арганы бээр. Ылаңгыя, республиканың найысылалында, энергияның

чедишпезинден бажыңнар тудуу оожум чоруп турарын чугаалаан.

2021 чылда бадылаан, Тываның девискээринде инвестиция болгаш социал объектилерниң энергия хандырылгазының комплекстиг планына 220 кВ күчүлүг электроэнергия шугумунуң тудуун кииргенин сагындыраал. 312 километрге узун дурттуг чаа шугумну «Шушенская-опорная» подстанциядан Бии-Хем биле Тожу кожууннарның девискээрлерин таварты тудар.

Электроэнергия шугуму-биле республикага 240 МВт электроэнергияны немей дамчыдар. Ак-Сугнуң, Кызыл-Таштыгның база Кара-Белдириң даг-болбаазырадылга комбинаттарының, ол ышкаш Тожу кожуун биле Кызыл хоорайның электро-энергия-биле хандырылгазы экижири.

/ А. МОНГУШ.

Тывада ОРВИ болгаш грипптен аарыыр чорук неделяда 1,5 катап өскөн

Тывада ОРВИ болгаш грипптен аарыыр чорук көвүдээниң дугайында республика Баштыңы Владислав Ховалыгга Росхереглелхайгааралдың Тывада эргелелиниң удуртукчузу Людмила Салчак илеткээн. Эрткен неделяның оперативтиг мониторингизиниң түңнелинден алырга, регионда чеди хонукта 210 кижии аарааны бүрүткеттинген, ооң мурнунда неделядан 70 кижии хей. Аараан улустун аразында 14 хар чедир назылыг 40 уруг бар.

Владислав Ховалыг байдалды сайгарган соонда, сезоннуг гриппке удур тарылга кампаниязын элзэн дүргедидир даалганы республиканың Кадык камгалал яамызына берген. Вакцинация оожум чоруп турар муниципалитеттер — Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик база

Барыын-Хемчик кожууннар-же онза кичээнгейни салыр.

Чурттакчы чоннуң 60 хире хуузу аз 202,6 муң кижии, ооң иштинде айыылдыг бөлүктө кижилерниң 75 хире хуузу бо күзүн тарыыр уjurлугу эмчилер дыңнаткан. Амгы үеде херек уjurлуг вакцинаның 80 хире хуузу, 150 муң ажыг хире

тарылганы салганын Кадык камгалал яамызы республика Баштыңына дыңнаткан. Тывага коллективтиг иммунитетти ажилдадырда, чоннуң үштүң бир кезээ хирезин — 58 муң ажыг кижини тарыыр.

COVID-19-биле байдал амдызында ажырбас. Сентябрь 23-ке чедир чаа

коронавирус халдавырындан аараан 13 таварылга бүрүткеттинген, алдызы — 17 харга чедир уруглар. Халдавырлыг аарыг эмнелгезиниң стационарлыг эмнээшкенинде COVID-19 деп диагноштуг 6 кижии чыдар.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

| ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫ |

«Оргаадайның» шөлдеринде

кооперативи бодунуң материал-техниктиг баазанын доктаамал быжыглап келген. Аңаа херек акша-төгерикти тып алыры-биле кооператив Тываның Көдээ ажил-агый яамызының чорудуп турары мөөрейлерге үргүлчү киржип келген. Тараа аймаан болбаазырадыр тускай технология цегин ажыдарына республиканың социал-экономика хөгжүлдезиниң хууда программазының угланышкыны-биле 11 сая рубль акшаны алган. Төлөвилелди боттандырынга Эрес Мандан-оол бодунуң үлүүнге 3,75 сая рубль акшаны кириген.

«Оргаадай» бодунуң материал-техниктиг баазанын улам быжыглаарынче кичээнгейни доктаамал салып келген. Көдээ ажил-агый кооперативтериниң материал-техниктиг баазанын экижидеринге субсидия тускайлап бээриниң шилилге мөөрейинге ийги чадазынга бо 2024 чылда база киришкеш, тиилекчилерниң санынче кирген. Мөөрейниң комиссиязының шийтпирibili «Манчүрек» биле «Оргаадай» көдээ ажил-агый кооперативтери субсидия акшазын алыр эргени алганнар.

«Оргаадай» чаа сорулгаларны мурнунга салып, төлөвилелдерни ажилдап кылып, оларны боттандырынга күрүнениң дузазын билдилиг ажыглап турар бүдүрүлгелериниң бирээзи.

Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Үзүү сумуда «Оргаадай» – көдээ бүдүрүлгө кооперативи республикада шыырак ажил-агыйларның бирээзи. Ооң ажил-чорудулгазының кол угланышкыны – тараа аймаа тарып өстүрери, ону далган кылдыр болбаазырадып, оон аъш-чем кылыры. Ынчанга бедик дүжүттү тарып өстүрери бо ажил-агыйның кол сорулгазы.

«Оргаадайның» тараа шөлдери Ишти-Хем биле

Арыг-Үзүү сумуларның аразында ховуларда. Эрткен чазын бо ховуларда 260 га шөлду болбаазырадып, аңдарып, кызыл-тас биле дүктүг-арбай үрезинин чаштырган. Эрткен чайын агаар-бойдустуң байдалы каандаашкынның болганын барымдаалааш, кызыл-тас биле дүктүг арбайның өзүмүңгө салдарлыг боор агротехниктиг ажилдарны чоруткан. Чоокку хуннерде кызыл-тасты комбайннар биле ажаап алырга, ооң дүжүдү 1 гадан ортумаа биле 10–12 центнер болган.

Каандаашкынның агаар-бойдустуң байдалына ол багай эвес көргүзүг.

400 га шөлге мал чеминге ажыглаар культураларны бо чылын база тарып өстүргөн. Ол шөлдерден болгаш чайгаар үнген сигенниг шөлдерден мал чемин дүргөктөп белеткээн. Бирээзиниң деңзизи 500 килограмм 204 дүргөктөрүн ийити деңзизи 102 тонна болган. Мал чеминиң белеткелин «Оргаадай» уламчылавышаан.

Эрес Мандан-оол удурткан бо көдээ ажил-агый

| МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ |

Планның 84,9 хуузу

Таңды кожуунуң көдээ ажил-ишчилери мал чеминиң белеткелин шудургу чорудуп турар. Планнаттынганы өзугаар алырга, олар ниитизи-биле 21 232 тонна сигенни мал чеминге белеткээр ужурулг.

Ол планны ажил-агыйларның хевирлеринге үлээрге, үлүглери мындыг янзылыг:

– көдээ ажил-агыйның бүдүрүлгө кооперативтери – 900 тонна.

– тараачын-фермер ажил-агыйлар – 4720 тонна.

– хууда дузалал ажил-агыйлары – 15 612 тонна.

Кожуунда ажил-агыйлар ниитизи-биле 100 тонна сигенни мал чеминиң муниципалдыг курлавырынга белеткээр.

Таңды кожуунда сиген шөлдериниң ниити хемчээли 37 500 га, оларның 1 050 газында хөй чылдыг сигеннер, 36 450 гада чайгаар үнген оът-сиген бар. Моон алгаш көөрге, Таңдының ажил-агыйларында мал чеминиң белеткели агаар-бойдустуң байдалында база дыка хамааржыр. Кожуунуң девискээри Таңды сынын соңгу эдзэнде чаттылган болгаш, оът-сигенниң үнүжү, Эрзин, Тес-Хем, Кызыл кожууннарда деңнээрге, черле шору.

Мал чеминиң белеткелинде сиген кезер дериг-херекселдиг 108 трактор, механизастаттыг 7 бригада ажилдап турар. Таңды эдзениң алгы-делгем ховуларына сигенни кезеринге болгаш бөлөринге машина-техниканы ажыглаары черле элээн эптиг.

Сентябрь 23-түн хунунда байдал-биле алырга, 18 044 тонна сигенни Таңды кожуунуң ажил-агыйлары мал чеминге белеткеп алган, ол дээрге планның 84,9 хуузу. Чайгаар үнген оът-сигенниг шөлдерден 16 357 тонна, тарымал сигенниг шөлдерден 45 тонна мал чемин белеткеп алган.

Эрткен чазын болгаш чайын Таңды кожуунуң девискээринге агаар-бойдус каандаачал боорга, оът-сигенниң өзери манагынып, чайгаар үнген сиген шөлдеринге мал чеминиң белеткелин арай орайтады эгелээн. Амгы үеге чедир 37 500 га сиген шөлдериниң 16 402 газында сигенни мал чеминге белеткээн. 21090 га хире хемчээлдиг шөлдерде сигенни кезер болгаш бөлөр ажилдар ам-даа уламчылаар. Мал чеминиң белеткелин колдуунда механизастаттыг арга-биле чорудуп турар болганда, мал чемин белеткээринге планын таңдыжылар күүседир, харын-даа мырыңай ажыр күүседир арга бар.

Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сентябрь айның ортаа үезинде медээлери-биле алырга, мал чеминиң белеткелин Бий-Хем кожуунуң ажил-агыйлары чедишкенин чорудуп турган. Белеткээр планнаан мал чеминиң 90 ажыг хуузу олар курлавырлап алган. Бо чылын Бий-Хемниң девискээринге оът-сигенниң үнүжү бедик болганы ындыг арганы кожуунуң көдээ ишчилеринге берген.

Барыын-Хемчик, Тожу болгаш Сүт-Хөл кожууннар мал чемин белеткээр планының 90 хуу хирезин, Кызыл биле Бай-Тайга кожууннарның ажил-ишчилери планының 80 хуузу күүседипкенин Көдээ ажил-агый яамызы дыңнаткан.

| АЙЫЛ ЧОК ЧОРУК |

19 тонна сиген өрттенген

Мал чеминге белеткеп алган сиген каш-ла минута дургузунда өрттенип каар таварылгалар Тывада чылдың-на болуп турар. Чижээлээрге, 2021 чылда Кызыл кожуунуң Агылыг черде малчынның аалына сарааттап каан 100 тонна сиген шупту өрттенген.

Мал чеминге белеткээш, сарааттап каан сиген өрттенир таварылгалар 2024 чылдың күзүн база болган. Барыын-Хемчик кожуунуң Барлык суурда бажың чанынга сараат сиген өрттенген. Эртке удур албанның өртчүлери дүргөн келгеш, өрттенген сигенни шалыпкын өжүрүп кагбаан болза, ырак эвисте кажээ-хораа, бажың-балгат өрттенип каарының айылы турган.

Бо өрттүн чылдагаанын тодарадып сайгарарга, сараат чанынга бичии урулгар от кысып ойнап турганы болган.

Бай-Тайга кожуунуң Чуктуг-Хая деп черде малчын кыштага аппарып сарааттап каан сиген өрттенген. Ону шалыпкын өжүрүп Бай-Тал суурнуң эки турачы өртчүлери киришкен.

Чуктуг-Хая дээрге чурттакчылыг черлерден ырак, аңаа чедер орук-чири берге чер. Бо күзүн кыштаг ээн турган. Аңаа аппарып каан сиген боду өрттени берген

чылдагааны билдинмес. Кыштагның девискээринге чыткан шилдер азы оларның бузундулары изиг хунге линза ышкыш апарганындан кургаг сиген өрттенип үнген чадавас деп өртчүлөр санап турар

Мал чеминге белеткээн сигенни кажээ-хораадан, чуртталга бажыңнарындан элээн ыракка шыгжаарын, өрт өжүреринге херек дериг-

херекселди ооң чанынга белеткеп каарын, хөй сиген курлавырлаан кыштаглар, фермалар ышкыш черлерге доктаамал хайгааралды тургузарын, видеокамералар ышкыш амгы үениң дериг-херекселдерин ажыглаарын өртке удур албан черлериниң ажылдакчылары сүмөлеп турар.

/ Арынны Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Чуруктарны интернеттен алган.

СЕНТЯБРЬ 27 – ТУРИЗМ ХҮНҮ

Калдак-Хамар

Кызыл-Эрзин аразында автомобиль оруунга шимчээш-кинге озал-ондактыг бооп болур чер Калдак-Хамар арттың девискээринде кезии. Оруктуң 144–149 километрлеринде участоктуң узуну беш километр. Ында септелге ажылдары бо хүннерде кидин түлүк. Эр-дагыр черлерин дорттаары-биле Калдак-Хамарның хая-дажын күчүлүг техника-биле буза үстүрүп, орукту кал-бартып турар. Калдак-Хамар арт ажыр орукта Калдак хемчигештен аңгыда, чер адаандан агып үнген соок кара-суглар база бар. Олар кыжын булуктааш, оруктуң чамдык участоктарын шыва дошталы бээр. Ынчангаш септелге ажылдарының үзүндө ол хемчигештерни кежилдир көвүрүглерни бедидир септеп турар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Калдак-Хамарда орук септелгези кандыг чоруп турарын боду барып хынап чораан. Септелге ажылдарын республиканың орук фондузундан акшалан-дырган, ажылдарының 50 хуузу кылдырган. Оруктуң бо участогунун септелгезин 2024 чылдың октябрь айда дооза-рын планнаан.

Чонда «Калдак-Хамар оруу» деп ат-биле алгаан бо арттың агаар-бойдустан бүдүжү онзагай, төөгүзү-даа дыка солун. Феодалдыг Тыва үзүндө Хамар деп артты өске оруктап ажып турган. Тыва Арат Республика тургустунуп, машина-техника-биле Эрзин-Тесче чоруп эгелээрге, Шуурмак талазындан Хамар артты өрү үнери-даа, куду бадары-даа дыка ондактыг. Машиналарның соонга дйт-тарны баглап алгаш, Хамар артты куду бадып турган.

Хамар артты ажыр машина-техника оруун тудары негетинип келген.

Хамар арттың
хая-дажын оой,
Каскан болза, аштаан
болза, оой.
Демир чычаан мунуп
алгаш, оой,
Тендиш дивейн, халдып
орза, оой

деп улустуң ыры ынчан ты-
ылган.

Шинчилеп көөрге, Хамар артты ажыр автомобиль оруун чүгле Калдак хемниң унун өрү казып, аштап болур болган. Калдак хемниң уну-биле орукту Хамар арттың кырынче аштап үндүреринге киржиринче бүгү Тываның чурттакчы чонун 1938 чылда ТАР-ның Чазза кыйгырган. Ол кыйгыргыны бүгү Тываның аныяк оолдар,

уруглары улуг сагыш-сеткил көдүрлүүшкүну-биле хүлээп алган. Олар боттарының аш-чеми, шуглак-дөжээ дээш ажылдаарына херек бүгү-ле чүүлдерни ап алгаш, Калдак хемниң унун өрү машина-балгат оруун казып аштаарына киржип турганныр. Орук тудуу бүгү Тываның улусчу тудуу апарган. Ол шагда тоо быдаргай аалдарга чурттап чораан аныяктарга, чаңгыс черге чыгып, демниг ажылдаары, найыралдажыры, ойнап-хөггээри солун болганы чугаажок. Тываның шупту кожууннарының аныяктары 2 чыл дургузунда орук тудуунга ээлчежип ажылдааш, Калдактың уну-биле орукту Хамар арттың кырынче тудуп үндүрүпкен. Тыва араттарның ол маадырлыг күш-ажылчы

чоруун мөңгедип, Калдак-Хамарда тураскаалды тургускан.

Арттың амгы Калдак-Хамар деп ады Калдак деп хем биле Хамар деп арттың аттарындан улусчу тудуг үзүндө тывылган.

Калдак-Хамар арт ыдыктыг чер. Оң кырында улуг Оваага болгаш Субурганга чон мөгейип, чалбарып, ак чеминиң дээжизин сөңнеп эртер чаңчылдыг.

Калдак-Хамар дугайында тоолчургу чугаалар бар. Оларның бирээзи арттың ээзи, ак аъттыг чараш херэежен дугайында. Бир эвес хуулгаазын херэеженге эр кижидужар болза, ол эки душтукка дужуп,

аас-кежиктиг чурттаар. А бир эвес ол хуулгаазын чараш херэеженни херэежен кижикөрүп каар болза, оң амыдырал-чуртталгазы өскерлир.

Хамар арттың кыры ажык-делгем, чиңгир ногаан чайлаг. Кыдаттың Цинь династиязының өмүнээзинден Тываны чагырып баштаан Амбын ноянның чызаанын чайын аңаа тигер турган. Амбын ноянның төөгүзү-биле холбаалыг культура-дыштанылга черлерин Калдак-Хамар арттың кырынга тудар болза, олар улуг турисчи уjur-дузалыг боору чугаажок.

Ш. ЛОПСАН.

Чуруктарны интернет-тен хоолгалаан.

«Сибирь мында» демир-орук турун таныштырган

«Сибирь мында» демир-орук маршрудунун киржикчилери Тыва Республиканың боттускайлаң культуразын сонуургааннар. Сентябрь 9-тан 16-га чедир Сибирь федералдыг округтуң регионнарга таныштырылгалыг турну организастаан. Турну киржикчилери Омск – Новосибирск – Бийск – Томск – Новокузнецк – Абакан – Красноярск – Иркутск маршрут-биле солун экскурсияны эрткен. Туристтер Сибирьниң дөмейлешпес янзызын болгаш чаражын магадап, оң девискээрлеринде кол культурлуг болгаш бойдус тураскаалдарына чедип, үндөзүн чоннарның уjur-чаңчылдары болгаш езулалдары-биле танышкан.

«Сибирь мында» демир-орук турунун туристтери Абаканга доктаап, Л.Р. Кызласов аттыг Хакасияның национал чурт-шинчилел музейинге чедип, делегейде

эң хөй даш көжээрлиг улуг коллекцияны сонуурган, Россияда эң күчүлүг ГЭС – П.С. Непорожный аттыг Саян-Шушенскоениң гидроэлектростанциязын көргөннөр. Оон

аңгыда, аян-чорукчуларга Тыва Республиканың культуразын сонуургаткан тускай таныштырылгада тыва хөөмейни бараалгаткан.

Демир-орук аян-чоруунга тускай шери операциязының киржикчилериниң өбүлелери, пенсионерлер, волонтерлар, туроператорлар, массалыг информация чепсектериниң төлээлери база блогерлер шупту 110 кижиди киришкен.

«Сибирь мында» регионнар аразының турисчи төлөвилелин Сибирь федералдыг округта Россия Федерациязының Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзиниң аппаратының активчи киржилгези болгаш

деткимчези-биле боттандырган. Бүрүн эргелиг төлээ Анатолий Серышевтин бодаы-биле алырга, таныштырылга поездзин айткарганы регионнар аразының харылзаазын быжыглап, эрге-чагырганың регионалдыг органнарының, туроператорларның кады ажылдажылгазының чаа арга-хевирлерин илередир. «Бо арга-дуржулга эң-не хөй аудиторияга Сибирьниң байлаан болгаш чаражын көргүзүптер шынарлыг болгаш хереглелдиг турисчи продуктуларны тургузарына идигни бээр» – деп, А. Серышев демдеглээн. «РЖД Тур» КХН – промотурунун албан езузунун туроператору. Төлөвилелге стартты 2025 чылда бээр планнаттыг.

Бистиң корр.

| ШЕРИГ ШУГУМУНДА ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАР |

Эрткен болгаш келир үениң аразынга...

2014 чылдың күзүндө Кызылдың президентинин кадет училищези РФ-тиң Маадыры, чаңгыс чер чуртуувус Сергей Кужугеттин эгелээшкини болгаш улуг деткимчези-биле ажыттыган. Оон бээр таптыг-ла он чыл эрткен. Ол үениң дургузунда ук өөредилге черин дыка хөй оолдар, уруглар дооскаш, амыдыралының оруун тып, төрзэн черинде бараан болуп ажылдап чоруур.

2024–2025 чаа өөредилге чылының эгезинде училищениң он чыл болган юбилейин байырлыг байдалга демдеглевишаан, РФ-тиң Президентизи Владимир Путинниң чаагай чаңчылдарны кадагалаары болгаш амгы үениң негелделеринге дүүштүр сайзырадырының дугайында Айыткалын күүседирбиле, «Вдохновение» арт-фестивальды РФ-тиң Камгалал яамызының дээди звес өөредилге черлеринин сургуулдарының аразынга эрттирип турары бо.

Ниитизи-биле Россияда шериг училищелери хөй-даа болза, оларның аразында кыс уруглар өөренип турар үш өөредилге чери бар. Санкт-Петербург, Москва болгаш Кызыл хоорайда шериг училищелери дээрзин сагындыраал.

«Вдохновение» арт-фестивальды 2022 чылда Санкт-Петербург хоорайда шериг училищеге эгезин салган. Бо чылын Кызылдың президентинин кадет училищези «Вдохновение» арт-фестивальды «Эрткен болгаш келир үениң аразынга» деп кыйгырыгның адаа-биле эрттирип турары, ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарын кадагалап артырган регионга, биске улуг чоргаарал-дыр.

Россияның девискээринде каш янзы омак-сөөктүг чоннар чурттап чоруур, ынча янзы чаагай чаңчылдар

болгаш уран чүүл бар дээрзи билдингир. «Российжилерниң күчү-күжү – оларның төнчү чок янзы-бүрү уран чүүлүнде» – деп, РФ-тиң Президентизи Владимир Путин анаа звес чугаалаан.

«Вдохновение» арт-фестивальды тоолчургу Каң-кыс маадырның болгаш тыва хамның омур-хевирин көргүскен танцы-сам-биле болгаш тыва улустуң «Тарлаашкын» деп патриотчу ырызын «Аян» ыры-хөгжүм ансамблиниң күүселдези-биле ажытканы – ырак черден келген аалчыларга магаданчыг чүүл болган дээрзи чугаажок.

РФ-тиң Камгалал яамызының культура департаментизинин культур-луг программалар килдизинин даргазы, психология эртемнеринин кандидаты, ТР-ниң Культуралының алдарлыг ажылдакчызы Ольга Фаллер «Вдохновение» арт-фестивальды ажыдып, сөс алган.

– «Вдохновение» арт-фестиваль Тывада бир дугаар болуп турар. Жюри кижигүннери номинация бүрүзүн аңгы түңнээр. Кадеттерниң башкыларының деткимчези-биле хол-биле кылган чүүлүн үнелээр-дир ийин. Ооң мурнунда бир дугаар фестивалга кээп чораан

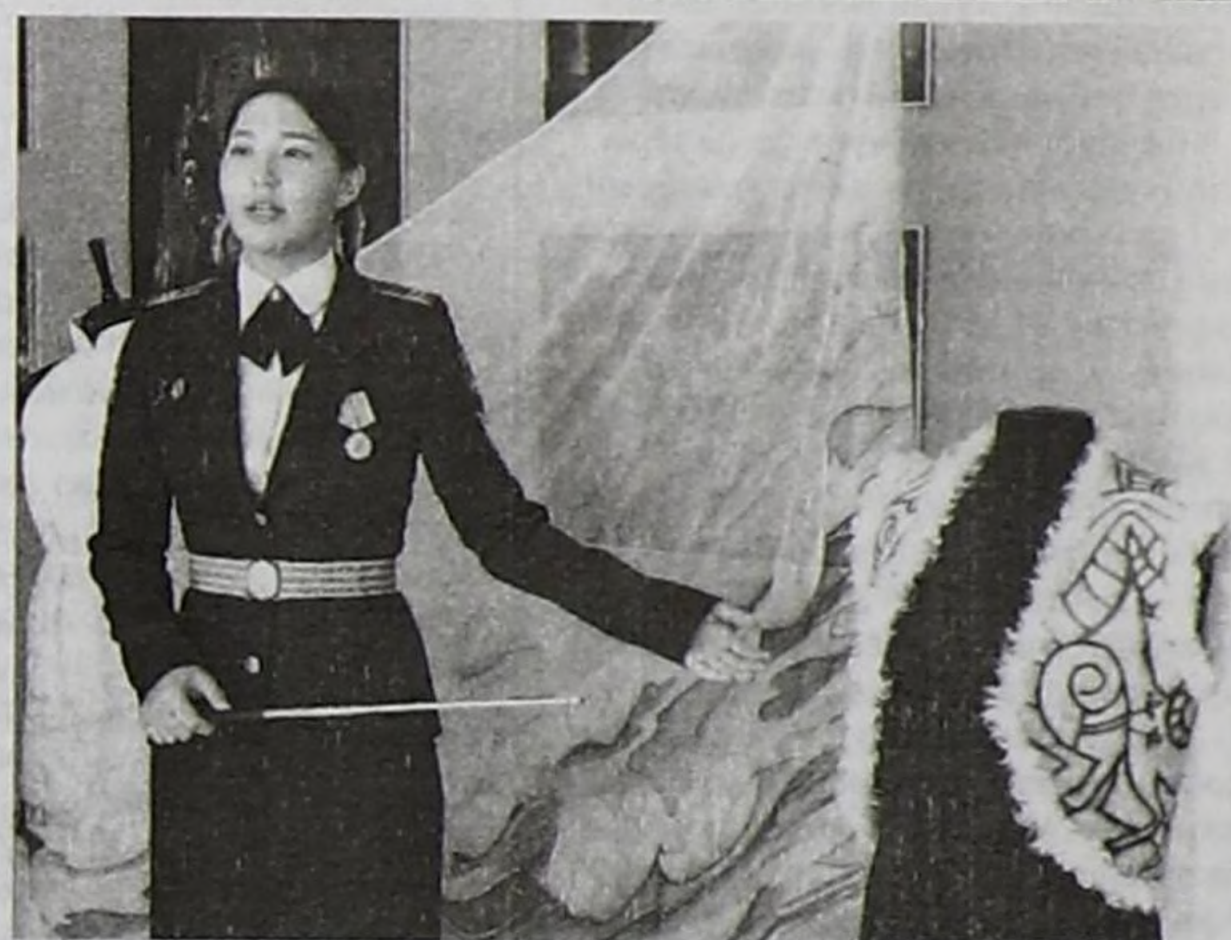
уруглар өскүлөп калган-дыр. Кылган ажылдары база ооң мурнундаазындан-даа артык чараш апарган. Кызылдың президентинин кадет училищезинин сургуул кыстары кончуг чараш тоолчургу ажылды бүдүргөн-дир деп үнелеп тур мен. Тиелекчилерни шилип үндүрери кончуг берге дээрзи билдингир. Жюри кижигүннереинге улуг шылгалда-дыр.

Валентина Сенькина, Санкт-Петербургтун кадет училищезинин даргазы:

– Бистиң коллекция-высты «Куран» дээр. Эң улуг ажылды технология башкылары кылган деп санаар мен. Оларның деткимчези чок болза, делгелге болуру берге. Санкт-Петербургтун чурттакчылары болганывыска кезээде-ле чоргаарланып чоруур бис. Ынчангаш делгелгеде Петербург хоорайның архитектуразын өттүндүр кылган чүүлдер бар. «Вдохновение» арт-фестивальдың утказы – төрзэн черин болгаш аңаа ынакшылын көргүзүр арга база найырал-дыр.

«Самолеттун соңгазының караандан Тываны көргөш, чаражын магадап ханма-дым. Ол мээң хей-адымны көдүрүп, тура-сорук кирипти. Кызылдың шериг училищези кайгамчык улуг, чараш-тыр. Бистиинден чараш болгаш улуг оран-сава-дыр деп көрдүм. Чаагай чаңчылдарывысты үлежип, тус-тузунда кылган ажылдарывысты бот-боттарывыска көргүзери – хемчегиниң болуп турар кол сорулгазы деп бодаар мен. Культуралык аңгы болгаш кылган ажылдарывыс база көңүс ийи аңгы болду. Чон бүрүзүнүн чаңчылдары эргим болгаш чараш» – деп, Санкт-Петербургта шериг пансионнун өөреникчизи, Ульяна Сафронова чугаалады.

«Аалчылар келирин манап, башкыларывыс-даа, боттарывыс-даа шуптувус кончуг идепкейлиг белеткендвис. Тыва чаагай чаңчылдарның

онзагай талаларын илереткен чараш чүүлдерни делгедивис» – деп, Кызылдың президентинин кадет училищезинин 11-ги класының өөреникчизи Анастасия Маады чугаалады.

Ийи команданың уругларының хол-биле кылган ажылдарын училищениң коридорунда кончуг чараш кылдыр делгээн болду. 11-ги класстың өөреникчилери Анастасия Маады болгаш Айда-Сай Балчыр олар келген аалчыларга болгаш жюри кижигүннереинге тайылбырлап чугаалады. Санкт-Петербургтан келген сургуулдар база бодунуң ээлчээнде чүнү кылып эккелгенин илдик чокка чугаалап, таныштырды.

Россияның культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Тываның улустун чурукчузу Начын Шалык, Россияның Чурукчулар эвилелиниң Тывада салбырының даргазы Аяс Кагай-оол, Тываның болгаш Хакасияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы, ТР-ниң күрүнө шаңналының лауреады, «Эдегей» танцы театрының болгаш костюмунун тургузучузу, балет артизи, модельер-дизайнер Вячеслав Доңгак, «Tyva Models» модельдер

агентилелиниң тургузукчузу болгаш удуртукчузу Чечена Кыргыс, «Урянхай» модельдер агентилелиниң удуртукчузу Юлия Хирбээ дээш өскелер-даа жюриның белең звес берге ажылын күүседип, мөөрейиниң түңнелин үндүрер. Оларны РФ-тиң Камгалал яамызының культура департаментизинин культур-луг программалар килдизинин даргазы Ольга Фаллер удуртуп турар.

Чүгле уругларга звес, а башкыларга база солун хемчеглерни организастан, «Творим, выдумываем, изобретаем» деп мастер-классты эрттирген.

«Вдохновение» арт-фестиваль сентябрь 25-ке чедир уламчылаар.

Сентябрь 26-да Тываның В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга Кызылдың президентинин кадет училищезинин тургустунгандан бээр 10 чыл болган оюн демдеглээн байырлыг хемчегге фестивалдың киржикчилеринин көргүзүү болур. Аңаа уруглар боттарының чогаадып, хол-биле даараан чараш хептерин көргүзөр.

Айдың ондар. Ада ТЮЛЮШТУН тырттырган чуруктары.

15,5 муң
социал керээ-
лерни чарган

2020–2023 чылдарда «Социал керээ» программанын Тываның 15 544 чурттакчызы киришкен. 4 чыл дургузунда оларга ниитизи-биле 1 млрд 886,6 сая рубль акша дузаламчыны көргүскен.

Эвээш орулгалыг өг-бүлелер болгаш хамаатылар дөрт аңгы угланышкыга социал керээ-биле дузаламчыны алганын сагындыраал: ажил дилеп-тыварына, бодунуң хууда ажил-херээн аядарына, хууда дузалал ажил-агынын хөгжүдеринге, амыдыралдың берге байдалын алып эртеринге.

Республиканың чурттакчылары колдуунда-ла ажил дилеп-тыварына социал деткимче дузасын ап турарын эрткен чылдарның практиказы көргүскен. 2023 чылда чонну ажилга хаара тудар төптөр таварыштыр ажилга тургустунар дээн 1309 киж 9 айның дургузунда пособиени алган. А эде өөренип алырын күззэн кижилерге өөредилге-биле холбашкан чарыгдалдарын дуглаарына 30 муң рубльди төлөп, хереглелдиг мергежилдеринге өөреткен.

Бодун ажил-биле хандыртынар социал керээ-биле бир муң ажил ажил чок хамаатылар бодунуң бизнесин аядар аргалыг болган. Ажилга хаара тудар керээге бодаарга, бо таварылгада элзэн улуг – 350 муң рубльдин деткимчезин хары угда бээр. Бодун ажил-биле хандыртынарына деткимче көргүзери эң дээштиин бадыткаан – бизнес-органастаарына керээ чарган хамаатыларның чүгле 3-тен эвээш хуузу шыдавайн, ажил-херээн кагган.

Чыл санында программаның бир муң хире киржикчилери хууда дузалал ажил-агынын эгелээринге керээни чарып турарлар. Оларга мал-маган, үрезиннер садып алырына 200 муң рубльди керээ езугаар бээр. Социал керээ киржикчилеринге боттарын аш-чем-биле хандыра арганы берген. Республикада амыдыралдың берге байдалында таварышканнарга 70 муң рубль чедир деткимче бээр база эки хемчег – чүгле 2023 чылда Тываның 540 чурттакчызы ону аягылаан.

/ Бистиң корр.

Хөмүр-даш айтырыы
кичээнгеде

Тывада одалга сезону сентябрь 15-тен тура эгелзэн. Тыва Чазактын дыңнадып турары-биле бо сезонда 129 социал албан черлеринче 16 муң ажил тонна хөмүр-дашты сөөртүрү көрдүнген. Чедери берге, ырак-узак кожууннарже хөмүр сөөртүлгези июль айда-ла эгелзэн.

Ооң-биле чергелештир чурттакчы чонга хөмүр-дашты садып-сайгарар складтар база ажилын сентябрь 2-де эгелзэн. Ниитизи-биле 33 муниципалдыг склад 200 ажил муң тонна хөмүр-дашты чонга садары көрдүнүп турар. Бо хунуң байдалы-биле алырга, шупту складтарда хөмүр-даш бар, төнө бээр-ле, удур сөөртүп эккеп турар. Бир тоннада хөмүрнүң өртзэ 2810-дан 5853 рубль чедир девискээр аайы-биле аңгы-аңгы. Садып алыкчының бажыңына хөмүрнү сөөртүп чедирип бээр ажилдар складтарда көрдүнген.

Эрткен чылдан тура чурттакчы чоннуң хөмүр садып алырына чаартылганы кылганын шупту билер бис. Күрүне ачы-дузасы таварыштыр «Хөмүр-даш продукциязы» күрүнениң информаттыг системазы-биле куар-код ап алгаш, ооң-биле хөмүр садып алыр апарган. Ол дээр-ле хөй акша-биле кара туразында өй-хемчээл чокка хөмүр-дашты садып алгаш, чурттакчы чонга өртзэн каш-каш катап өстүргөш, садып-саарар чорукту болдурбазы-биле таарыштыр кылган система болур. Чуртталга-коммунал ажил-агы яамызының тайылбырлап турары-биле, эрткен одалга сезонунда аягылат-тынмай барган куар-код-биле хөмүрнү бо чылын база садып ап болур, бо чылдың куар-кодун база аягылап болур. Хөмүр хереглекчилериниң эрткен чылгы лимиттерин сентябрь 15-те чаартыпкан болгаш, эрткен чылын албайн барган улус көстүп турар боор. Эрткен чылын хөмүрнү садып албайн, куар-кодун чидирип алган улус Күрүне ачы-дузасындан катап база үндүрүп ап болур. Эрткен чылын республикага 62 муң печка одаар бажың «Хөмүр-даш продукциязы» КИС-ке бүртүктеттинген. Чаа эгелзэн одалга сезонунда бо хуннерде куар-код-биле 4,5 муң тонна хөмүр саттыгган.

Амыдыралдан эскерип чоруурга, ам-даа бо системаны өөренип албаан, чаңчыкпаан улус хөй болуп турар. Ооң чылдагааннары янзы-бүрү: улгады берген кижилер амгы шагның смартфоннарын эдилевейн турар, компьютер чок, Күрүне ачы-дузасына бүртүкел эртпзэн... Ынчалза-даа шаптараазын чокка киж ыруу хөмүр-дашты садып алыр аргалыг болзун дээш, тус черлерде чагыргалар чонунга бо ажилды кылып берип турар.

Кандыг-бир чылдагаан-биле хөмүр садып алырына бергедежил турар чонувуска тодаргай тайылбыры каттап база салыр-дыр бис:

«Хөмүр-даш продукциязы» КИС-ке Күрүне ачы-дузасы таварыштыр канчаар бүртүкелдир?

1. Дараазында айтыгже базыпкаш (браузерниң диледир черинге бижип-кеш), (<https://cpgu.rtyva.ru/>) азы QR-код-биле Күрүне ачы-дузасынче киргеш, ВОЙТИ деп бижикти базар.

2. Ооң соонда «ЗАЯВИТЕЛЬ» деп бижикти баскаш, улаштыр «КАРТОЧКА ДОМОВЛАДЕНИЯ» деп бижикти шилиир.

3. Ажыттынып келген арында «СОЗДАТЬ», оон «НАЧАТЬ» деп бижиктерни ээлчег езугаар базар.

4. Чаа арын ажыттынып келир. Долдурар ужурулгус хос одурулгаларны документ езугаар долдурар.

5. Бүртүкелче чагыгны ийи ажил хунуң дургузунда хынаан соонда, кабинетинерге QR-код тыптып кээр. Хөмүр-даш складындан одаар чүүл садарда, ол QR-код-биле паспортнары көргүзүптер силер.

Бир эвес Күрүне ачы-дузасы чок болза:

➔ Дараазында айтыгже базыптыңар азы ол айтыгны браузерниң диледир черинге бижиптиңер: <https://cpgu.rtyva.ru/web/guest/Периодическая-в-системе>.

➔ Ажыттынып келген арынны чурум езугаар долдурар алыңар.

➔ Бүртүкелче чагыгны ийи ажил хунуң дургузунда хынаан соонда, кабинетинерге QR-код тыптып кээр. Хөмүр-даш складындан одаар чүүл садып алырда, ол QR-код-биле паспортнары көргүзүптер силер.

«Хөмүр-даш продукциязы» КИС-ке тус черниң чагырга черин таварыштыр бүртүкелдир:

- Хоорай азы суму чагыргазынче паспортнары биле СНИЛС-иңер тудуп алгаш, чеде бээр силер. Чагырганың специализи силерге тускай бланкыда билдиришкенин долдуржуп бээр, хөй дизе-ле, беш ажил хунуң дургузунда карточкаңар болу бээр, эртенинде-даа болу бээр кылдыр ажилды чоруда берген.

- Билдиришкенин долдурган соонда, чагырга черинден бодуңарның логиниңерни болгаш паролюңарны ап алыңар (электроннуг почта дамчыштыр-даа ап болур).

- Беш ажил хунуң дургузунда (оон эрте-даа) хөмүр-даш садарының бүртүкелди доостур. Күрүне ачы-дузасына QR-код көстүп кээр.

Билдинмес айтырылгар тургустунуп келзе, <https://t.me/gissupport> азы QR-код биле азы Вайберде: clck.ru/35X8tx айтыгже базыпкаш, киргеш, бижиптер.

/ Н. КУУЛАР.

Айнааш Ондарга байырын чедирген

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг хөй ажи-төлдүг ие Айнааш Ондарга «Маадыр ие» хундүлүг атты тывысканы-биле байыр чедирген. 12 россияжи региондан хөй ажи-төлдүг иелерни шаңнаарының дугайында Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң чарлыы четверте парлаттынган. Документиде «өг-бүлө институтун быжыглаарына болгаш ажи-төл кижизидилгезинге улуг ачы-хавыязы дээш» атты тыпсырын тайылбырлаан.

Күрүне Баштыңының демдеглзэн херээженнериниң бирээзи – бистиң чаңгыс чер чурттууус Айнааш Ондар болган. Ол 2022 чылда «Тываның Маадыр иези» атты алган турган.

«Айнааш Владимировна Ондар – үлгерлиг хөй ажи-төлдүг иениң чижээ» – деп, Владислав Ховалыг бодунуң байыр чедиришкенинде демдеглзэн. Айнааш Владимировна өөнүң ээзи Олимпий Алексеевич Монгуш-биле 11 ажи-төлдү кижизидип өстүрген. Каа-Хем суурда

чурттап, ажил-агыны тудуп турар. Айнааш Владимировнаның өг-бүлезиниң эр ээзи – тускай шериг операциязының киржикчизи. Оларның улуг оглу Зоригто Монгуш база ТШО киржикчизи, дайынчы хөдөөлишкенин хоочуну, дайынчы даалганын маадырлыг күүсеткени дээш Суворов медалы-биле шаңнаткан.

Айнааш Владимировна өг-бүлези улуг, бажыңында кылыр ажилы чеже-даа хөй болза, хөй-ниити ажилына киржир үени-даа, арганы-даа черле тып алыр, «Бугу-россияны Херээженнер эвилели – Россияның Идегелиниң» идепкейжизи.

«Чедишкенин дээш дыка өөрүп тур мен. Ондар-Монгуштарның улуг өг-бүлезинге кадыкшылды болгаш аас-кежикти күзеп тур мен!» – деп, Тываның Баштыңы социал четкилерде бодунуң блогунда бижзэн.

Россия Федерациязының хоойлужудугазы езугаар, он болгаш оон хөй ажи-төлдү өстүрүп кижизиткен херээженнерге «Маадыр ие» атты база ооң ылгавыр демдээ кылдыр «Маадыр ие» орденин тыпсыр.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

| "КАДЫКШЫЛ МАРШРУДУ" 10 ХАРЛААН |

Кадык болурунче кыйгы

Сентябрь 20-де Орус культура төвүгө "Кадыкшыл маршруду" мобильдиг бригада албанының тургустунганындан бээр 10 чылынга тураскааткан конференция болуп эрткен.

Байырлык хемчег ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчысы Марианна Кууларның байыр чедиришкени-биле эгелээн. Ол Республиканың хөй-ниитиниң кадыкшылы болгаш медицина профилактиказының төвүнүң коллективинге болгаш мобильдиг бригаданың специалистеринге быжыг кадыкшылды, ажил-мергежилдинге чедишкннерни күзевишаан, шылгараңгай ажилдакчыларны шаңнаан.

Ооң соонда чыылганнарга байыр чедирип профилактика төвүнүң улуг эмчизи Айдың Серен-оол сөстү алган. Ылаңгыя чедери берге кожуннарже үнүүшкүннерни онзалавышаан, ук адырның эргежок чугулазын, ажыктыын

ол демдеглээн. Мобильдиг медицина бригаданың ачызында янзы-бүрү аарыгларны эге чадазында тодарадып, кожун болгаш республика эмнелгелеринге немелде шинчилгелер эртеринче чорудуп турарын Айдың Серен-оол чугаалаан.

Ол ышкаш "Кадыкшыл маршруду" мобильдиг бригаданың мугур харлааны-биле Мөңгүн-Тайга, Тожу, Сүт-Хөл, Бай-Тайга кожуннарның төп эмнелгелери, 1 дугаар республика эмнелгези болгаш Республиканың медицина колледжиниң төлээлери байырын чедирген.

Мобильдиг бригаданың хоочуннарының аразындан "Кадыкшыл маршруду" улуг улус албанының хөй чылдарда удуртукчузу, РКДЦ-ниң маммолог эмчизи Урана Хомушку база бодунуң коллегаларына чылыг-чымчак сөстөрни бараалгаткан.

Конференцияның пленарлык кезээнге бригаданың чедишкннерин, нарын айтырыгларын болгаш келир үезин

ооң киржикчилери сайгарып чугаалашкан.

Республиканың кадыкшылга төвүнүң улуг эмчизиниң оралакчысы Наталья Агапова "Кадыкшыл маршрудунуң" 10 чыл дургузунда ажылының, ооң тургустунуп келген төөгүзүнүң, угланышкыннарының болгаш мобильдиг бригаданың ажылының түннелдериниң дугайында илеткээн. Мөңгүн-Тайганың болгаш Тожунуң төп эмнелгелериниң улуг эмчилериниң чедери берге ыраккы кожуннарга мобильдиг бригаданың чонга эмчи дузазын чедирип турганының дугайында илеткелдери кончуг солун болган.

Бригаданың кардиолог эмчизи Солангы Монгуш бодунуң илеткелдинге медицина бригаданың ажылчын үнүүшкүннер үезинде хан-дамыр системаның аарыгларындан аарып чоруур кижилерге тускай консультативтиг медицина дузазын чедирип турары кончуг чидиг айтырыгны шиитпирлеп тура-

рын демдеглээн. "Кадыкшыл маршруду" төлевилелдин эндокринологтук аарыглардан аарып чоруур кижилерге консультативтиг дузаны чедимчелиг дузаның чедирип турарының дугайында кадык камгалалының хоочуну, эндокринолог эмчи Белекмаа Монгуш илеткээн.

Ол ышкаш "Кадыкшыл маршрудунуң" мугур харлааны-биле Красноярск хоорайда коллегалары база байырын чедирип, видео таварыштыр Красноярск крайда үнүүшкүннер кылып турар мобильдиг бригадаларның арга-дуржулгазы-биле үлешкен.

Улуг улусту хүлээп ажилдап турар "Кадыкшыл маршруду" мобильдиг медицина бригаданың 2015 чылдан тура бодунуң ажылын Республиканың хөй-ниитиниң кадыкшылга болгаш медицина профилактиказының төвүнүң баазазына ажилдап эгелээн. Амгы үеде бригадада 8 тускай эртемниг эмчи, 4 ортумак эмнелге ажилдакчызы, оон ыңай 2 рентген-лаборант,

Мобильдиг

бригаданың эмчилери республиканың бүгү кожуннарынче

400

ажыг үнүүшкүннерни кылып, 100 муң ажыг чурттакчыны шинчип, 40 муң ажыг шинчилгелерни кылган.

3 чолаачы ажилдап турар. Ол ышкаш кожуннарның төп эмнелгелеринче чагыг ёзу-гаар үнүүшкүннер кылырда, республиканың өске-даа эмнелгелеринден тускай эртемниг эмчилер хаара туттунар.

Он чыл дургузунда мобильдиг бригаданың эмчилери республиканың бүгү кожуннарынче 400 ажыг үнүүшкүннерни кылып, 100 муң ажыг чурттакчыны шинчип, 40 муң ажыг шинчилгелерни кылган.

Мобильдиг медицина бригаданың ажылының түннели-биле алырга, тускай медицина дузазын алыры чедимчелиг апарган. Тускай эмчи дузазы хереглээн кижилер кожуннарның төп эмнелгелеринге болгаш кожуннар аразының медицина төптеринге дузаны ап болур. Ол ышкаш чоннуң кадык амыдыралче чүткүлү оттуп, бодунуң кадыына хумагалыг апарганы-биле профилактиктиг хемчеглер эртеринче чоннуң хөй-аьды көдүрлүп, санитар-чырыдышкын ажилдарынче чоннуң келири көвүдээн.

Келир үениң сорулгалары

Кадык камгалал сайыды Анатолий Югай эрткен дыштаныр хүннерде Чөөн-Хемчик кожуннуң Теве-Хая, Хорум-Даг,

Бажың-Алаак, Хайыракан суурларда фельдшер-акушер пунктуларының чаа оран-савазын хынап четкен.

Ооң кол сорулгазы 2025 чылдың "Кадык камгалалы" национал төлевилелдин бирги звенозун чаартыр база 2025–2030 чылдарда боттаныр чаа национал төлевилелдерге киреринге беленин хынаары болган. Сайыт тус черниң чагыргазының төлээлери-биле кады чаа тудуг турар девискээрлерни көргөн. Ийме суурда кадык камгалалының бирги звенозун чаартыр программа-биле доостур четкен фельдшер-акушер пунктузунга база четкен.

2021 чылдан тура Чөөн-Хемчик кожуннуң девискээринге "Кадык камгалалы" национал төлевилелдин бирги звенозун чаартыр программа-биле

Хөндергей, Чыргакы суурларга фельдшер-акушер пунктулары болгаш Чыраа-Бажынга эмчи амбулаториязы туттунган.

2025 чылда бүдүн рес-

публикада төлевилелдин программанынче 12 тудуг объектизи болгаш 5 оран-савага капитал септелге кирип турар. Төлевилелди камгалаарын чоокку үеже планнаан.

/ Арынны Чыжыргана СААЯ белеткээн.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

Сайзанак Тинмей:

Тывамга ынак болгаш, ындыг мен

Эрткен хүннерде Россияның шоу-бизнесиниң сылдыстары-биле кады тырттырган өңгүр чуруктарлыг медээ интернет четкизинге илдеңи кончуг көзүлгөн. Ында тускай хептиг тыва херээженни долгандыр журналистер, чурук тырттырыкчылары үглөп турарын көргөш, чүү ындыг солун хемчег болуп турган чоор дээш ооң киржикчизи Сайзанак Тинмейни чугааже чалап, кылып турар ажил-ижиниң дугайында чугаалап бээрин дилээн бис.

ТАНЫТТЫНГЫР БОЛУРУ – ЧЕДИИШКИНИҢ ЭГЕЗИ

– Экии, хүндүлүг номчукчулар! Ийе, сентябрьның бирги чартында Москвага үш улуг хемчегге киржир аас-кежиктиг болдум. Бир дугаарында, сентябрь 10-да, Барвиха деп сураглыг улус колдап чурттаан суурга чараш чүүл болгаш мода дугайында база хөйге билдингир кижилерниң, ямбылыг аңгыны амыдырал-чуртталгазын (светская жизнь) чырыдып турар улуг сеткүүлдүң (Fb Jornal) 2024 чылда уран чүүл, бизнес болгаш өске-даа адырлардан шылгарап үнген кижилерни шаңнаан байырлыг хемчегге киржир аргалыг болдум.

Аңаа шупту Россияның "сылдыстары" азы көскү кижилери кээр болганда, оларга дүгжүрүн кыскаш, Якутиядан каш чыл бурунгаар садып алганым костюмну кедип алгаш, бардым. Херек кырында, шаңнал алыкчыларының бирээзи эвес-даа турган болзумза, бүгү журналистер шупту мени эскерип, үглөп, интервью ап, чурукка тырттырып шаг болган. Ол сеткүүлдүң шаңнал алыкчыларының аразынче киржири-биле баш бурунгаар бодун таныштырган чагыт кириерин эштерим сүмөлээрге, эгезинде чүү деп чүвөл ол деп билип алыры-биле барганым ол. Хууда сайгарлыкчы чорукту кылып чоруур хөй улус чыылган черге өскелерни сонуграп халырының орнунга, боду эскертингир болуп болза, кылып турар ажил-агыын таныштырып, чаа-чаа солун кижилерни хаара тудар аргалыг болуп чорду. Таныттыгыр болуру – чедишкениң эгези деп билдим. Ылаңгыя Тыва деп кайгамчык чараш чурт барын тайылбырлап, өске чоннуң сонугралын оттуруп, биске кээп дыштанырынча чалаар аргалыг болганымга өөрдүм.

ХЕМЧЭЭЛИН КАЛБАРТЫРЫНДАН КОРТПА

Ийи дугаарында, Москвага болган Леди клубтуң таныштырылгасынга спикер

болуп, Клубтуң кежигүнү болур эргени алырынга чедир эрткен оруумну таныштыр-бышаан, Тываның онзагайын, ооң үндезин культуразының тускайлаңын, эвилең-ээлдек чонунуң дугайында чугаалаары – кол сорулгамның бирээзи. Бо удаада ындыг аргалар хөй болганынга канчап өөрүвөс боор. Ол база бир чедишкин-дир. Кандыгдаа ажилды эгелеп алгаш, ону оон-даа делгем, улуг хемчээлдиг кылдыр сайзырадырындан кортпас болза эки. Ынчангаш чүгле республика иштинге эвес, оон дашкаар солун кижилер-биле харылзаа тудуп, оларның дуржулгазын өөренип көөрү – сайзыралче базым-дыр.

Леди клуб азы чедишкениң херээженнер клубунуң кежигүнү болур төлөптүг херээженнер Тывада хөй деп билир мен. Бодум бо Клубче киргеш, 5 ай болганда, ооң Тывада регионалдыг төлээзи апаргаш, маңаа «Будь в Топе. Гостеприимная Тува» деп бизнес-шуулганны эрттирдивис. Аңаа төлөвилелдин автору Ирина Топкасова, Россияның блогерлериниң национал ассоциациязының президентизи Ольга Берек, "Дорогое удовольствие" сеткүүлдүң үндүрүкчүзү Олеся Добрынин улуг сонугралдыг кээп киришкеннер. Кажан оларны чалап турумда, бистиң республикавыстың дугайында интернет четкизинде үнүп турар хөөрөткен багай медээлерни номчуп алгаш, кээринден коргуп турганнар. Оон боттары келгеш, караа-биле көргөш, ам-на онзагай чараш оран дээрзин билгеннер. Бо үстүндө адааным хөйге билдингир херээженнер интернет четкизинде муң-муң талаакчыларлыг. Оларның Тыва дугайында эки медээлери өске чоннарның сонугралын оттурган-на боор.

Үш дугаарында, "Сарыг бүрү" эзотерика болгаш хамнаашкын фестивалын эрттирип турарывыс дээш Москвага «TIME MAGIC» сеткүүлдүң кол шаңналы – сылдысты болгаш дипломну алганывыс база улуг чедишкин болду.

Бо хүнде мындыг түңнелдерге чедир белең эвес орукту эрткен мен. Бүгү бергедээшкениң шак бо орукче мени ыдалап эккелгенин ам билип тур мен.

ЧӨЛЕНГИИШТИГДЕ, ДИДИМ БОЛУР

Ук-төөгүм Кызыл кожуунуң Баян-Колдан. Авам Светлана Аврековна Монгуш ТывКУ-ну дооскаш, ол-ла университетче ажилдап киргеш, аңаа бүгү назынында башкылаан. Бо хүнде аравыста

/ Москва. 2024 ч. сентябрь. Сайзанак Тинмей биле Россияның билдингир телебашкарыкчызы Анфиса Чехова.

чок. Улуг угбам 5 харлыында чок болган соонда, авамның чаңгыс уруу кылдыр өзүп келдим. Мен база орус дыл болгаш литература башкызы кылдыр ТывКУ-нуң филология салбырын доостум. Баштайгы өг-бүлөмдөн үш оолдуг мен. Ийи дугаар өөм ээзи Владимир Тинмей биле база оолдуг болдувус. Бо чылын кады чурттаанывыстан бээр чайырлыг (никель) куда четкен юбилейлиг чылывыс болуп турар.

Хууда сайгарлыкчы ажилды эгелээр мурнунда, бодум Тыва Чазактың Аппарадынга 20 чыл ажилдадым. 1997 чылда машинист кылдыр ажилдап киргеш, чоорту депшип, килдис эргелекчизи, сектор эргелекчилээш, сөөлүндө Чазак Даргазының Администрациязының удуртукчунуң ораакчызы, организастыг ажилдар эргелелиниң начальниги болуп ажилдаан мен.

2014 чылда Тыва биле Россияның каттышканының 100 чылын демдегеп турган. Ол үеде республика чергелиг бүгү хемчеглерниң организастыг айтырыгларын харыылап, дыштаныр хүн чок даң бажындан орай кежээге чедир ажилдап, бажыңга чүгле хонуп алыр дээш кээр турдум. Ынчан өөм ээзи, "Чок болза,

ажылыңга дүрер-орундан апарып ал, чок болза, ажилдан шуут үнүп ал" – дээн. Мен өг-бүлөмни шилип алгаш, күрүне ажылындан олчаан үнгеним ол. Бажыңга декабрьдан майга чедир олургаш, оон ыңай шыдавайн барган мен. Дыштанып олурган үемде чылып келген энергияны бир-ле чүүлче чарывас болза, хоржок апарган. Кезээде организакчы ажилды кылып чораан боорумга, куда-дой ёзулалдары организастаар бизнес ажыдарын өөм ээзи саналдаан. Тыва кижиниң доюнга 300-тен эвээш эвес улус келир болгай, ол-даа берге-ле боор дээш арай дадагалзап турдум. Өөм ээзи ынчан меңээ быжыг чөлөңгүш болуп, деткээн. Боду машиналар септээр хууда ажил-агыын чорудуп турган. Амгы үеде мээң-даа өөм ээзиниң-даа аваларывыс чанывыста чок. Ам чүгле ийи бодувус демнежип, деткижип чор бис.

Чогум-на сайгарлыкчы чорукче студент тургаш-ла, бажым супкан турганымны сактыр-дыр мен. Ынчангы 90 чылдарда Бишкектен, Казахстандан бараан сөөртүп, улуг баул дижир барбалар чүктөп, чайның изинде, кыштың 50 градус соогунда безин, төп рынокка садыглан-нып турган үелерим бар. Ол

берге үелерде авам меңээ бүзүрээр турган. Ооң деткимче-зи турбаан болза, чааскаан каяа шыдаар турган деп мен. Чүнү-даа кылыр дээнде, үр боданмас, авам-биле, дөргүл-төрелдеривис-биле сүмөлөшкөш, кылып кириптер турдувус. Шак мындыг быжыг чөлөңгүштерим мени дидим-нендирип турган.

ЭГЕЛЭЭН СООНДА, ТУРА ДҮШПЕС

Кажан күрүне ажылындан үнгөш, Куда-дой агентилелин ажыдып тура, ретро лимузин садып алгаш, ону кудааларга ажыглаарын Тывага бир дугаар эгелээн бис. 2015 чылда куда-дой делгелгезин (зал каастакчызы, арын-баш эдип-чазаар, будуур улус, кондитерлер, флористер...) организастап турувуста, хөй кижилер бүзүрөвейн, демей чогувас бизнес деп турду. Ынчалза-даа эгелээн соонда, черле тура дүшпөс чаңывыс-биле чоорту сайзырап, шуудай берген бис. Ол үеде Тывага бойдусче үнүүшкүнүг бадылга турбаанда, ону өгленишкен аныяктарга сүмөлөп тургаш, эгеледивис. Ынчан, берге үеде, меңээ бүзүрелин берген эштерим-биле ам-даа харылзаавыс үзүлбээн, бот-боттарывысты деткижип чор бис.

10 чыл сайгарлыкчы чорукту хол-биле тудуп кылып келгеш, кандыг-даа бергелерге албан таваржыр боор чорду. Оларны ажып эртеринге ажилдың түңнелдиг болуру дузалаар болгаш улустуң кылбайн турганы чаа чүүлдү кыла бээрге, дыка солун болгаш бергезин-даа кижилер эскерейн баар. Ол хевээр сайзырааш, Айкан деп дүнеки клубту хөлөзиге алгаш, 2 чыл ажилдап чорувуста, "Столичный" ресторанның ээзи чедип келгеш, ону база хөлөзилеп алырын сүмөлээн. Ам ийи черге ажилдап эгелээн бис. "Столичныйга" хос оран-сава-ны септеп, долузу-биле стол, сандайлар, кухняның дериг-херексели, аяк-сава дээш эвээш дизе-ле, 500 кижиге четчелээн бис. Ол бүгүнү Красноярск, Новосибирскиден сөөртүп эккеп турдувус.

Оон аңгыда, хөй-ниитиниң чөмөнчилге чери кылдыр санадыр улуг ресторанныңа чөмөн шынарлыг кылыр поварларны болгаш куда-дой үезинде чон эрттирер официантыларны бедик мергежилдиг болзун дээш, ТР-ниң Сайгарлыкчы чорукту деткир фондунуң деткимче-зи-биле соңгаартан сураглыг рестораторларны болгаш дээди чергениң тулган дирткен специалистерин чалап, "Столичныйга" республиканың күзөлдиг аныяктарына өөредилгелерни удаа-дараа чорудуп турдувус. Түңнелинде, 2017 чылдан эгелээш, үш чыл дургузунда 150 ажыг повар болгаш ресторан бизнесинге хамаарышкан мергежилдерге хөй кижилер өөрөнгөш, тускай специалистиң документизин

(Уланчызы 9-ку арында).

(Төнчүзү. Эгези 8-ки арында).

холга алган. Ажыл, шынап-ла, сагыш ышкыш чоруп турду. Чүгле куда-дой эвес, өске-даа солун хемчеглер удаа-дараа эрткилээр чүве. Куда-дой дүжүрүксээн аныяктар ийи чыл бурунгаар оочурулап турган. Ынчап турууста, пандемия эгелзэн. Ынчан эң-не берге байдалга ресторатор бизнестин тудуп турар улус таварышкан бис. Кажан ресторанның хааптарга, өөредип алган шыырак специалистеривис тоо быдаргай тарай берген: чамдыктары таксилеп, өскелери соңгаар вахталап чоруп эгелзэн. Бис ол үелерде долузу-биле аренда өртзэн болгаш чуртталга-коммунал ачы-дуза төлевирлерин кандыг-даа чиигелде чок төлөвишаан, куда эрттирер дээш, баш бурунгаар төлөп каан аныяктарның акшаларын эгидип турдуvus.

МУҢГАРАНЧЫГ ТӨӨГҮ

Пандемиядан артык коргунчуг чүүлду база чурттап эрттивис. Бир хүн ажылдаар дээш ресторанта кээривиске, ооң эжиинде шоочаны үзе кескеш, кирер арга чок кылдыр демир эжиктерни дуй хайындырып каапкан болган. 2026 чылга чедир керээ чарып, хөлезиге алган ресторанывыстың ээзи-биле ол дээш чөрүлдээ үнген соонда эрге-хоойлу ажылдакчылары, дарга-бошкаларга чедир аай-дедир сайгаржып-даа турдуvus. Даартазында кудазын эрттирер дээн аныяктарның аш-чеми, хой ужалары, төлзэн акшалары, мээң амы-хууда документиерим шупту ресторанда ол-ла хевээр барган. Оода куда эрттирер дээн аныяктарның чонга сунар дээн хүндүткелдиг чеми — хой ужаларын берип көрүңер деп, эзрешкеш безин, чадап каан бис. Ол дугайында социал четкилерге бижип-даа турдуvus.

Ынчалдыр 1 сая 500 муң рубль өревис 15 сая рубль өртектиг боттарывыстың садып каан дериг-херекселдеривис-биле төлеттинген болуп турар. Ооң кадында ийи чыл бурунгаар төлөп каан аныяктарның акшаларын эгидер дээш чурттап олурган квартиравыс садар ужурга таварышкан бис... Бо берге үелерде кады деткижи чораан эштеривис биске шыдаар шаа-биле дузалажып турдулар. Бистиң-биле болган муңгаранчыг төөгү ынчаар-ла төнчү чок арткан.

ЭЖИК ХАГДЫНАРГА, ХАЛБАКТАНМА

Ийе. Өске хоорайларга кандыг-даа бизнесте чоп ажыдып болбас деп, кызар болза, чүнү-даа кылып болур. Меңээ каш-даа сүмелер кээп турган. Ынчалза-даа Тывамаг ынак болгаш ындыг боор мен,

каая-даа чорааш, ооң чаражын, онзагайын, чонунун экизин, салым-чаяанын төнчү чок чугаалаарына ынак мен. Ол ышкыш делегейде Тываның хамнары эң-не күштүг деп база билир мен.

Бир черден күш-биле үндүрүп турда, халбактанмас болза эки. Оон артык эки үе мурнунда манап турар болур. Бистиң амыдыралывыста бо хүнде болуп турар чүүлдер, ооң бадыткалы. "Сарыг бүрү" фестивалын эрттирер эгелзэш, дыка хей солун улус-биле таныжар аргалыг болдум. Ол фестиваль үезинде кээп турар улустуң кылып турар практикалары бодумга база салдарлыг болду. 30 чыл дургузунда амыдыралымче чагдатпайн турганым ачам-биле, ооң чоок төрелдери-биле эптежи алганывыс болгаш өске-даа солун чүүлдер болгулаан...

Барык 10 чыл хууда сайгарлыкчы болган үемде, 9 чыл куда-дой байырлалдарын, эрткен 2 чыл дургузунда эзотерика болгаш хамнаашкын талазы-биле 3 аңгы хоорайга 5 фестивальды органиастааш, ол талазы-биле сонугралдыг аян-чорукчуларга энерготурларны Тывада чорудары-биле «Эко-лофт» глемпингити тургустувус.

Бо-ла кылып келген ажылдарның соонда, эки сөстүг харыылар дыңнааш, халас эвес үени чараан-дыр мен деп, түңнээр чордум. Чижээ, ТШО-дан чанып келген дайынчыларга медальдар тыпсып турда, ол оолдар мээң таныырым, кады хей ажылдарны кылып турганым херээженни чалап алгаш, аңа четтиргенин илередип, чечектер сунган. Чүл дээрге бистиң дайынчылар ТШО-га танкыга чорда, частышкын болган-дыр. Ооң иштинге чораан улус аразындан чүгле ийи тыва оол дириг арткан. А ол оолдар эдилеп чораан камгалалдарын кылган кижини дилеп, четтиргенин илередип турганы ол-дур. "Сайзана деп хамны тыппадывыс" деп турган дээрге, дыка-ла каттырган ийик мен. Ол херээжен кижини, шынап-ла, хам чаяалгалыг башкы чүве.

Чонга экини кылып турар улусту хаара тудуп, хей-ниити ажылды демнежи кылып, оларның арыг сеткилинден сымыранып тургаш кылган камгалалдары бистиң тыва дайынчыларывыстың амы-тынын камгалап, дузалаанынга өөрүвес аргам чок.

Төнчүзүнде, Перудан Рой Нейшон деп хамның чугаазын маңаа кирикседим: "Живите просто, от слова 'рост'. А все что сложно, от слова 'ложь'".

/ К. МОНГУШ.

Чурукту Сайзана
Тинмейиниң хууда
архивинден алган.

Чолу бедик Чаан мөге

Делегейниң, Россияның сумо хүрежинге болгаш тыва национал хүрешке чадарышчы чедишкеннерлиг хүрежи-биле хүрежи чоруур мөгелерниң бирээзинге Тываның Чаан мөге, сумо хүрешке делегей чергелиг спорт мастери, национал тыва хүрештиң тренери Сайын-Белек Михайлович Түлүштү улуг чоргаарал-биле адап болур. Ол удавас сентябрь 28-те 40 харлаар.

Амгы үеде Сайын-Белек Түлүш Тес-Хем кожуунунң Самагалдайның спорт школазында тренер башкы. Ол "Тыва Республиканың Чаан мөге" деп бедик аттан аңгыда, кожавыс Моолдун Убса-Нур аймактың Тэс сумузунун Чаан мөге деп хүндүлүг атты эдилеп чоруур.

Чаан мөге Түлүш Сайын-Белек алыс томаанның, биче сеткилдиг, аажок быжыг туруштуг. Номчукчуларга солун болуру-биле Наадым байырлалдарына тураскааткан тыва хүреш маргылдаазына чедишкеннерин таныштырып көрээлиңер.

Ол 2008–2024 чылдарда ниитизи-биле Наадым хүрештеринге 17 удаа содаланып, 3 катап шүглүп үнген. 2014 чылда Тыва Республиканың СССР-ге каттышканының 70 болгаш Кызыл хоорайның 100 чыл оюн демделгезин төөгүлүг Наадым хүрежинге 2016, 2017 чылдарда болган наадым хүрештеринге күштүглерниң күштүү болуп шүглүп үнген. 2013, 2020, 2021, 2024 чылдарның Наадым хүрештеринге үжүрлөшкен. 2015, 2019, 2023 чылдарның Наадым хүрештеринге 3–4-кү шаңналдыг черлерни, 2009, 2011 чылдарда 5–8-ки шаңналдыг черлерни чаалап алган.

Чаан мөгеңиң тыва хүрештен аңгыда, сумо хүреш талазы-биле чедишкеннерин сонуградыр болза, ол сумо хүрешке Россияның делегей чергелиг спорт мастери деп бедик аттың эдилекчизи. 2016–2024 чылдарда 115 кил деңзиге Россияның 3 дакпыр чемпиону. 2021 чылда — 115 килге Россия чемпионатында мөңгүн медальдың, 2023 чылда 115 килге хүлер медальдың эдилекчизи. Россияның эң аар килдиг сумо хүрештиң мөгелериниң аразына 2022, 2024 чылдарда 2 катап тулган чемпиону.

2016–2018 чылдарда 115 кг деңзиге Европаның 3 дакпыр чемпиону. 2021 чылда 115 килге Европаның Кубогунун 2 дакпыр чемпиону (Бранденбург, Чехова) дээш оон-даа өске маргылдааларга тиилеп турган.

"Мөге кижиниң угун салгаар" деп тыва чонунун үлегер чугаазы бар. Чаан мөгеңиң угунда чүгле авазының угун эвес, ачазының угун база салгааны кончуг солун. Сайын-Белек Түлүштүн ачазы Михаил Шакаажыквич тыва национал хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери, тренер башкы. Авазы Антонина Севзэновнаның ачазы Севзэн, база даайы Бүрбүлдей Донгактар Дус-Дагның, Өвүр

кожуунунун ат-алдарлыг мөгелериниң санынче кирип чорааннар. Сайын-Белекниң кырган-авазы Маруся Васильевнаның улуг акызы Доржу Туматович Казакин ТАО-нун, Тыва АССР-ниң 1961 болгаш 1964 чылдарда Наадым хүрештеринге, 2 катап үжүрлөшкен, моол-тыва хүрештерге моол мөгелерни октап, хей катап шүглүп чораан, алдарлыг мөге. Хандагайты суурда стадионну ооң чырык ады-биле адаан.

Улустун чогаалчызы Николай Кууларның "Мөгеңиң сүзүү" деп номунда бижээни-биле мөге Доржу Казакин (чон аразында шолу ады Шалыыр Доржу) даайы болур. Ачазы Шагдыр-оол, акызы Даш-оол акышкыларның авазы Седиптиң думазы болур. Өвүр кожуунун Арзылаң мөгеңи Шагдыр-оол Куулар 1966 чылда Наадым хүрежинге үжүрлөшкен. Даш-оол Куулар тыва хүрешке РСФСР-ниң спорт мастери, 1969 чылда Наадым хүрежинге шаңналдыг 4 шыырак мөгеңиң аразын-че кирген, 1981 чылда Тыва АССР-ниң спартакиадазына бодунун килинге чемпионнап чораан.

Сайын-Белекниң ачазының талазындан кырган-ачалары Шакаажык, Биче-оол Түлүштөр Улуг-Хем кожуунун Дус-Даг сумузунун Дөргүнге чурттап чораан. 1900–1930 чылдарда эрги Тывада эң күштүг, шыырак херээжен кижилерниң бирээзи чораан Семис кадай Түлүштү хамаарыштырып болур. Аныяанда инек саап олурда, буга шаптыктап туруп бээрге, ийи мыйызындан туткаш, кедээр шыкче кирип идип каар чораан. Ол өгбениң уругларының, думаларының оолдары шой көдүрер, хүрежир болганнар.

Чалаатыдан Тумат суму начиннары Самбуу — Начынак (улуг мөге), Барыңмай, Наваа база Кечил адашкылар, Казакин Доржу, огул Виктор 1980 чылдарда бодунун килинге Тывага шүглүп чораанын билер бис. Сарыг-оол (Хөндөргеден) 1930–1940 чылдарда ТАР-га шүглүп чораан. Туматтарның мөгелери моол мөгелерни даады тилээр чорааннар. Бистиң

бо чуртувуста ат-алдарлыг мөгелерден аңгыда, кончуг салым-чаяанның улус чораан. Мөге Начынактың адазы Көк-оол Тумат 1938 чылга чедир Туматтарның долгандырыглыг, бурунгу танцы-самына хөгжүм үделгезин кылып чораан кижини. Хөгжүмге чыраа, саяк, челер малдарның даажын олчаан кылдыр ойнаарга, самчылар база ынчаар күүседир чорааннар.

Амгы үеде туматтар Чола тайгазын үргүлчү дагып чоруурлар деп, Ак-Чыраа, Чалааты, О-Шынаа чурттуг Өлчеймаа, Орел Калың-оолдар, Сайын-Белекниң кырган-авазы Казакин Доржунун өөнүн ишти Норжааның улуг угбазы Калдарның огулу Анатолий Самдан олар сактып чоруурлар.

Сайын-Белекниң ачазы Михаил Шакаажыквич биле авазы Антонина Севзэновна Түлүштөр иелээ Өвүр кожуунун Торгалыг ортумак школазын доосканнар. Олар 5 ажы-төлдү өстүрүп, кижизидип, эртем-билигге чедирген. Сайын-Белек Севзэн-оол биле Сайдаш деп ийи акылыг база Сентярина, Сырга деп ийи кыс думалыг, өг-бүлениң ортун огулу. Акызы Сайдаш биле Сайын-Белекниң Ак-Чыраа суурнун уруглар садынга өөренип турда-ла, хүрешке сонугралын оттуруп, спортчу улуг орукче кириген баштайгы тренери ачазы.

Чаан мөге Түлүш Сайын-Белекниң өөнүн ишти Чинчи Сергеевна мөгелер чурту Сүт-Хөл чурттуг. Олар 3 ажы-төлдү, тыва чоннун үлегерлиг өг-бүлелериниң бирээзи — улуг уруу Долума 13 харлыг, огул Күдер 11 харлыг, ачазын дөзеп хүрежи туруп, бичии огул Дүгер 4 харлыг.

Магалыг күстүң бо хүннеринде чаяаттыңан, тыва чоннун ынак, хүндүткелдиг мөгеңи, Тываның Чаан мөгеңи Сайын-Белекке бүгү тыва чоннун өмүнээзинден мугур 40 харлаан байырлалын таварыштыр ал бодунга быжыг кадыкшылды, ам-даа хей-хей спортчу чедишкеннерни, өг-бүлезинге, чоок улузунга бүгү-ле эки чүүлдерни күзеп каалыңар!

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Деткип тур бис

Чоокта чаа Кызыл кожуунун Сукпак сумузунда «Өлчей» найыр-дой өргээзинге тускай шериг операциязының киржикчизи, аныяк ада Адар Анатолевич Ооржак үшкү кызының хылбык доюнче эш-өөрүн, дөргүл-

төрелин чалаан. Улуг назылыг төрелдериниң санынга кирип, бис база бичии чаштың чараш доюнга кириштивис.

Найыр-дойга баргаш, сонуургаан чүүлүвүстү чаңгыс чер чурттугларывыска дыңнадып, оларның арга-

дуржулгазы аныяк-өскенге үлегерчижектег болурунга идегедивис.

Аныяк ада Адар Ооржак тускай шериг операциязынга киржип тургаш, шөлээзиниң үезинде кээп, уруунуң доюн эрттирип турганы ол. Хылбык дойнуң столунда чаагай аш-чем, янзы-бүрү суксун-хандылардан өске, чаңгыс-даа арага аймаа чок. Аныяктарның бо чараш байыр-лалын магадап көрүп, өскелер-даа шак мынчаар эрттирер болза эки-дир деп чугаалажып олурдувус.

Ада-иелери-биле келген бичии чаштар база хөй. Оларда база тускай башкарыкчы бар. Кежээге келген аалчыларга янзы-бүрү оюннарны база лотереяны-даа ойнаткан. Лотереяда дириг хойдан эгелээш, 20 литр кывар-чаар чүүл, ойнаарактар, хомус, аш-чем аймаа дээш чүү-даа бар. Куруг билеттер барык чок хире. Хөй арага-дары садарының орнунга, хемчегни мынчаар чараш кылдыр организастаны өөрүнчүг болду.

Бичии чашка белек-селек кылдыр кирген акша-хөреңгини банкыга хуулары немежип чыдар агар сан ажыдып бээр болган. Ону банкыга ада-иези баргаш, уругнуң каш харлыынга чедир агар санны ажыдарын дугуржуп алып. Уруг ол назын четкижеге чедир акшазы немежип чыдар болур.

Келген аалчылар мал-маганны-даа салып-ла турар. Белек-селек-даа хөй.

Бо аныяк өг-бүлө дөрт кыстыг. Хылбык-дойну ынчаар чараш, солун кылдыр эрттирерин боттары шиитпирлээн. Бис, кырган-авалары, даай-авалары, оларның бо эгелээшкенин деткип тур бис. Араганы чоор боор ону!

/ Анай КАРА-ООЛ,
хоочун башкы.

Эмчилерге мөгейиг

Республиканың 2 дугаар эмнелгезинге чыда эмнедир аас-кежиктиг болдум.

Эргелекчизи Анджела Канчыыр-оол коллективти кончуг билдилиг удуртуп турар болду. Эмчиниң бодунуң хүлүмзүрзэн шырай-арны, эвилең-ээлдек бүдүжү, кижизии өскелерге үлегер-чижек. Найыр-ралдыг улуг коллективте өске улуг эмчилер база чон дээш сагыш аарып, аарыг кижилерге хамаарылгазы, кичээнгейи эки-дир.

Улуг эмчиниң оралакчызы невролог эмчи Маргарита Балчир мени хүлээп алгаш, тайылбырлааш, компьютерге каш шаккылаткан соонда, мээң эртер ужурлуг эмчилеримге шынзылганы үндүрүп берди. Кончуг-даа шалыпкын ажылдаар, негел-делиг эмчи болду. Чаңы база чаптанчыг.

Чүрек болгаш ниити аарыглар эмчизи Аржаана Эникпен аарыг кижилерге кичээнгейлиг, топтуг-томаанныг, бүдүштүг эмчи болду. Кижиге тайылбырының чедимчелиин. Кончуг-даа шыырак билдилиг эмчи чорду. Анай-Хаак Санчат — ниити аарыглар эмчизи. Кижилерге кичээнгейлиг, сагыш човаачал. Хан-дамырже эм салыр, сыкыртыр эмчилерниң холунуң чымчаа, мергэ-жилинге бердингени аажок, дамырлар үревес, шыырак, эки-дир. Оларга Алимаа Каммаан-оол, Чимис Саая, Лина Оюн болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Амгы үениң агымы-биле деңге сайзыраан болгаш эмнелгеде аарыг кижиниң мага-бодун өттүр көөр, шинчилээр, тыртырар аппараттар, УЗИ, рентген, компьютерлиг томография-биле четчелеттинген. Кандыг-даа аарыгны дүргени-биле то-дарадыпкаш, чедимчелиг эмнээшкенин дораан эгелей бээри чогумчалыг.

Эргелекчи боду диетолог болгаш ыңдыг бе, аш-чемниң шынары эки, чаагай. Палаталарны санитаркалар удаа-дараа чуур. Ийиги каятта чыдар салбырда улуг зал телевизор болгаш диваннар-биле дериттинген. Улуг балконда эртенги, кежээки үеде сула шимчээшкенин кылып кылдыр чадыгны дыка эптиг кылдыр чаткан.

Эмнелгени долгандыр тарыттыгач чойган, шиви, хадыларның чыды онза чаагай. Аарыг кижилерниң кады эки-жииринге дыка таарымчалыг. Даштын селгүүстээр, дыштанып олурар узун-узун сандайларын долгандыр чүзүн-баазын чечектер бүргээн.

Бо чылын Россияда Өг-бүлө, Тывада Кадыкшыл чылын чарлаан болгай. Чонунга кадык амыдыралды суртаалдап, эмнеп чоруур эмчилеривиске, оларның коллективинге четтиргенимни илере-дип, мөгейдим. Буянын эмчилеривиске кадыкшылды, амы-хууда чуртталгаңарга аас-кежикти, узун назынны күзедим!

Аккыр халат сынын каастаан,
Аажок чараш эмчилерни.
Арат-чон дээш сагыш човаан,
Ачылыг-ла эмчилерни.

Хүрең-хүрең шырайында
Хүлүмзүрүг чайнап ойнаан.
Ажылдаары шалып, дүрген
Аарыгларның когун үзер.

Ал-боттары каң дег кадык,
Ажыл-үүлөзи бүдүп чорзун!
Амыдырал-чуртталгаңарга
Аас-кежик чайнап чорзун!

/ Светлана ХОМУШКУ,
РФ-тиң өөредилгезиниң тергигини.

Чоннуң культуразы

Ниитилелге бодувусту алдынып, «эдилеп» чоруурувус, дыл-домаавыс, бот-боттарывыска хамаарылгавыс, моральдыг, этиктиг, эстетиктиг культуравыс көзүлдүрле аскай берген. Тыва сөстөр курлавырын четче билбезинден орус, тыва сөстөрни холуп, каржы сөстөр-биле чугаалажыр, ниитизи-биле тыва дылывыс культуразы кудулаан.

Хоорай иштинге пассажирлер сөөртүр хөй-ниити транспортунга көпеек сунгаш, «ап алыр сен бе» дээрге, «Алыр сен бе, албас сен бе» деп дыңналыр бужуруганган, чөңгээлзэн уткалыг сөстөр-дир. «Ап алыңарам» дээр болза, чымчак болгаш дорт, чараш дыңналыр ийик.

Автобус доктааптарга, даянгыштыг кырган кижини басып каар дег, аныяктар мурнун былаажып кире халышкаш, хостуг олуттарны эжелей кааптар. Оларның соондан арай деп кирип кээрге, «Артынче эрте бер!» деп кондуктор кончуттуна аарак, доңгун чугааланыр. Олуруп чадап чыдырда-ла, автобус мөөр аът дег, ыңай болур. Ол-бо туттунуп, ужал чазып чорааш, бир-ле кижиге чөлендир, ооң хойнунга барып ужарыңа, ол шелгиленип, эки-бак сөглөй кааптар. Хейде-ле, буруу миннириңге өйлежи

бээр сен. Ынчап чадап чорда, телефон туткан аныяк уруг кулааң дужунга «Кым сен?» деп чыккыладыр алгыра кааптар.

Сөөлгү үеде аныяк кыстар таакпылаарын көөргөткен-даа ышкаш, салааларында сигарета кыстырып алган дүште-даа чок кудумчуда таакпылап бастырып чоруур апарган. Чанындан каржып эрткен азы чанында улусче таакпызының ыжын үрүп каап чоруур. Иштиниң дүвүн азы чаяа-зын көзүлдүрүп алган сыйбыңайнып, сыртайынып тургулаар. Ол дээрге культура звес-тир. А харын-даа тыва херээжен кижиниң чараш, биче сеткилдиг аажы-чаңын куду көргөн чорук-тур.

Кудумчуда асфальтыже «маш» кылдыр дүкпүрер азы сигарет артынчызын турган-на черинге октаптар азы кудумчуларда турар узун сандайларның ооргазынга боду олургаш, кижилер буттарын салыр. Олурган черин долгандыр дүкпүрүп кааптар.

Чаш уруглуг иелер-даа, бичии уруглар-даа, улуг на-

зылыглар-даа турда, олудун чайлап бербес. Базаарда азы хөй улус чыылган черде эр-кызы-даа, эзирик-элээр-даа билдинмес чалчыттыгач, сөглеттинген кижилерни көөрге, чованчыг, чаржынчыг. Школачылар ышкаш, бөлүгөжип алган олургулаар азы тургулаар ажылдаар күш-шыдал үезинде кижилер боор. Катчып алган пиво ижип каап турарлар. Бо бүгүнү ырак-чооктан келген аалчылар көрүп турар. Культуравыска хамаарышкан эскериглеримге номчукчулар база чөпшээрэжип, боттарының бодадырын бижип, сойгалаары күзенчиг.

/ Ким-оол САРЫГ-ДОҢГАК,
ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы.

Нацияның крозу Тывада

Кызылда Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионунга база "Кадыкшылдың оруу" деп чадаг-терге оруунга сентябрь 21-де Бүгү-россияда 2015 чылдан тура "Спорт – чуртталганың хемчээли" деп төлевилелди боттандыра-биле чурт-туң шупту девискээрлеринде ышкаш маңнаарының хүнүн бичии оолдар, кыстар, школачылар, студентилер, шеригжилер, шыырак спортчулар 3 назы-харлыг бөлүккө шупту кожуннар-дан база Кызыл хоорайдан 490 маңнакчы, калбаа-биле, 1 км, 4 км, 6 км, 8 км, 12 км хемчээлдерге күжүн шенеп киришкеннер.

Спорт яамызының маргылдаалар эр-тирер болгаш ажал-агый харылаар эргелелиниң директорунун оралакчызы Эрес Ачыты, "Нацияның крозу-2024" ажыдып тура, киржикчи бүрүзүңге чедиш-киннерни күзүн соонда, маргылдааның кол шийте-кчи Аржаан Күжүгет база кол секретары Алдын-Сай Кара-Сал ол ышкаш өске дузалакчы шийте-кчилер хүлээлгезин күүседип кирипкеннер. Эң узун хемчээлди чарыш Каа-Хем суурда "Серебрянка" эмнелгезиниң чанындан үнгөш, хем кыдында чадаг-терге оруун куду халааш, "Цеченлинг" хүрээзиниң чанынга доктаап турган.

Түннелинде, хемчээл аайы-биле дараазында тилекчилер илерзэн.

Эр улуска бичии 9 хар чедир оолдар аразынга 1000 метрге 1 дугаар черни – Арсений Лушков (үези 4,03 мин), 2-ги черде Аяс Монгуш (4,2 мин), 3 дугаарында Михаил Яковлев (4,41 мин). Дараазында 4000 метрге, 19 харга чедир оолдар аразынга, 1–3 черлерни алганнар: Сайын-

Белек Ховалыг (14,36 мин), Энерел Монгуш (14,52 мин), Батый Баазан (14,56 мин). 19 харга чедир оолдарга 8000 метрге 1–3 черлерни алганнар: Дангырак Калбак (33,39 мин), Сайын Сынаа (34,20 мин), Доржу Маадыр-оол (34,39 мин). Эр улус 20 хардан өрү 4000 метрге 1–3 черлерни алганнар: Эльмир Хазеев (12,34 мин), Айдыс Тогаа (12,59 мин), Каң-Демир Оюн (13,15 мин). Эр улус 20 хардан өрү 12 000 метрге 1–3 черни алганнар: Уяраш Монгуш (42,27 мин), Денис Дмитриенко (44,32 мин), Меңги Шаравии (45,43 мин).

Херээжен бөлүк. Бичии 9 хар чедир уругларга 1–3 черлерни үлешкеннер: Дарый Монгуш (4,09 мин), Долзат Монгуш (4,29 мин), Софья Лушкова (4,3 мин). Дараазында 4000 метрге 19 хар чедир уруглар аразынга 1–3 черлерни алганнар: Солана Кендиван (17,11 мин), Тая-Чечээ Чазатмаа (17,36 мин), Надежда Санчы (17,46 мин). 19

хар чедир уругларга 6000 метрге 1–3 черлерде – Олча Шокпаа (30,57 мин), Анастасия Голубцова (31,24 мин), Церин Шаравии (32,58 мин). 20 хардан өрү 4000 метрге 1–3 черни алганнар: Буян-Кыс Донгак (18,15 мин), Анастасия Лушкова (19,28 мин), Олча Суманчик (19,58 мин). 20 хардан өрү 8000 метрге 1–3 черни алганнар – София Колядина (35,50 мин), Мария Зотова (37,26 мин), Чойганмаа Монгуш (39,02 мин).

Нацияның крозун эр-тиреринге башкы колледжизиниң башкылары, сургуулдары база Росгвардияның шеригжилери идепкейлиг киришкеннер. Бөлүк бүрүзүңге тилекчилер болгаш 2–3 дугаар чер алган спортчулар шаңналга медаль, диплом, кубоктарны алганнар база 1–10 дугаар чер алган спортчулар, Россияның Спорт яамызының тускай белек-селзэнге төлөптүг болганнар.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Музыкальная передача на канале "Тува 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

Время выхода передачи по дням недели:
с 17:00 – до 19:00

ПН ВТ СР ЧТ ПТ СБ ВС

1 ПЕСНЯ
6 ФОТО
ДО 70 СЛОВ

3000Р

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ

ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ

ДИАГНОСТИКА АКБ

ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

Реклама

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)

ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҮГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ.
8-923-338-9188

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
317171900013031

Реклама

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

ТМГ

Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

ТМГ

ТУВИНСКАЯ ПРАВДА

Тываның ынактары

24

ШЫН

СЫЛДЫСЧЫГАШ

Реклама, подписка, сотрудничество:
8(39422)2-18-10, 3-33-22
8-923-267-07-49
Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

ТЫВА МЕДИА ГРУПП

Скидка на все издания «ИД» Тыва медиа групп»

ШЫН

ТУВИНСКАЯ ПРАВДА

Тываның ынактары

СЫЛДЫСЧЫГАШ

1200 руб.

Вместо

1720 руб.

Акция действует с 02 сентября по 30 сентября 2024 года.
Потребности акции уточнить по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб.309, тел.: 8(39422)2-18-10, 8-923-267-0749

12+

ГЛАВ РГ «ИД» Тыва медиа групп» ОГРН 1191719000598

Экини кыйгырган фестиваль

Сентябрь 21, 22 хүннеринде Кызыл чоогунда (Сарыг-Сеп оруунда көвүрүг чанында) "Эко-лофт Асанкхейя" гемпингте "Сарыг бүрү" деп хамнаашкын болгаш эзотерика фестивалы болуп эрткен. Аңаа Тываның хамнарындан аңгыда, Новосибирск, Красноярск, Абакан болгаш өске-даа хоорайлардан тускай салым-чаянныглар, энергопрактиктер, төлгечилер, психологтар чыгып киришкен. Ол ышкаш фестивалга Тываның ус-шеверлери боттарының ховар кылыгларын делгеп, мастер-класстарны эрттирген.

/ Галина Сырбыкай.

Беш дугаар эртип турар фестивалдың байырлыг ажыдышыкының мурнунда Тываның хамнары "Сарыг бүрү" саңын кысып, ёзулалды кылган. Эркин кожуундан келген Сайын-Белек фестивалда киржип келген хам чаянныгларның эң аныяа болган:

— Бо фестивалда ийи дугаар киржип тур мен. Бодум бичимден тура мындыг, өскелерден ылгалдыг салымны эдилеп келген-даа болзумза, салым-чаяндан кижилер дээш, чайлап болбас дээрзин билгеш, хамнаашкын оруунче дөрт чыл бурунгаар кирдим. Ам 27 харлыг мен. Фестивалдың эгезинде "Сарыг бүрү" саңын салып турарымыс дээрже ажил-херээ чогуңгур, ал-бодунуң сагыш-сеткили арыг-чаагай болзун дээш кылып турар улуг арыглаашкын-дыр. Чыылганнарның оран-савазынга, мага-бодунга камгалалды канчаар кылып ап болурунуг дугайында мында чедип келген хөй спикерлер, хам чаянныглар аразында аргадуржулгазын үлежи, чонга эки сүмелерни берип турар.

Новосибирск облазының Бердск хоорайындан этнограф Вероника Николаева Тывада бир дугаар кээп турар: — Чүнү-даа мурнай фестивалдың организаачыларынга четтиргеним илередиксел тур мен. Харын-даа чедип келдим. Тывада бир дугаар кээп тур мен. Кайгамчыктыг чараш, тускай орандыр! Чонунуң эвилең-ээлдек, арыг сеткилдин магадап ханмадым. Шак мындыг фестивалдар чер-черлерде хөй

болуп турар. Колдуунда, меге ат азынган "көөр", "дыңнаар" улус хөй акша чыып алыр дээш шоу кылып турары чажыт эвес. А бо фестивалда чогааткан чүү-даа чок, шупту чүве ёзулуг шын, ызыгуур салгаан улуг хамнар болгаш өске-даа шын тускай салым-чаянныгларны чыганын үнелеп көрдүм.

Бодум 10 чыл дургузунда алды оранның кара күштери-биле харылзаалыг (чернокнижник) практик мен. Мээң бо чаяным кырган-авамның авазындан дамчып келген. Ол эм-оёттар чыып, улус эмнеп чораан, боду 100 харга чедир чурттаан. Аймаавыста кымга-даа дүшпээн ооң чаяалгазы меңээ доктааган болуп турар. Ону кым-даа адырып, канчаар-даа өскертип шыдавас. Улусту дыңнаарга, ындыг салым-чаянныгдан ойталааш, аараан-даа боор, ооң соонда орталанып шыдавын баар. Ынчангаш келген үлени хүлээп алгаш, албан эдилээр.

Мен ышкаш кара магияның кижилеринден улус сестир, оларның кылган ажылын багай дижир. Херек кырында ындыг эвес, дүмбей оранда чырык кысып чоруур кижилер-дир бис деп, чугаалаксаар мен. Мээң амы-хууда чагыртып чоруур дүрүмүм — кижилерге хора чедирбес. Бодум этнография талазы-биле ханы сайгарылгалыг шинчилелдерни чорудуп турар болгаш өске чоннуң чүдүлгезин, хамнаашкын ёзулалдарын көрүп, билип алырын кызыдып чоруур мен. Мээң алды оранның күштери-биле ха-

рылзаа тудуп, кылып чоруур үүлем (погостная магия) Тыва хамнаашкынның чажыттары-биле дөмейлешкек хевирлиг-дир деп чаа ажыдышыкыны бодумга кылып эгеледим. Ам-даа эки шинчилээр болза, дыка солун ышкаш-тыр — деп, соңгаартан келген кара хам чугаалады.

ТГШИ-ниң этнография секторунуң эртем ажилдачызы, төөгү эртемнериниң кандидаты Чодураа Иргит:

— Ооң мурнунда өске тыва чонум-биле бир дөмей, хамнарга барып-даа турган болзумза, ол дугайында ханы сайгарбас турдум. Чоокта чаа хамнаашкынны ханызы-биле билип алыр дээш эртем-шинчилеп ажылын чорудуп эгелээн мен. Бо фестивалга хамнаашкын дээрже үндезин тыва чоннуң үе-дүптен бээр өртемчейже көрүүшкүнү, ооң эге бажы, дөзү, ёзу-чаңчылдары болгаш амгы үезиниң дугайында таныштылары-биле чаладып келдим. Бир дугаар киржип турар болгаш, өске чоннарның практиказын сонугаргавышаан, хамнаашкында кандыг чаа чүүлдер немежит турарын, ооң өгбелерден дамчып келген үндезин ёзулалдарын сагып турар бе, кайы хире кадалаттынып турарын билип алыры меңээ чугула. Бирээде, мындыг хамнаашкын-биле холбашкан фестивалдар туристерге дыка сонугаргачы болуп турар, ийде, ёзулуг шын ёзулалдарны кылып турары чыылганнарга эки болуп турар — деп, эртемден чугаалады.

Чыылганнар чаламазын

азып, ак чемин саңга салып, ёзулалга арыглаашкынны эрткен соонда, фестивалдың тургузукчузу, кол организаачызы Сайзана Тинмей, "Бо фестивалды чүгле чонга база оларга ажыктыг болзун дээш, бот-медерели хүнден хүнче сайырап турзун дээш, Тываны өске чоннарга чүгле эки талазындан таныштырар, көргүзөр сорулгалыг эрттирип турар бис" — деп чугаалааш, экини кыйгырган фестивалды эрттирип турары дээш эрткен неделяда Москвага "TIME MAGIC" сеткүүлдүң кол шаңналын чаалап алганын чыылганнарга көргүзүп чарлааш, фестивалды ажиткан. Байырлыг ажыдышыкыга "Он кум" Мода болгаш костюм театрының уругларының хамның чажыдының дугайында тывызыксыг көргүзүүн фестивал киржикчилери дыка сонугарган.

"Россияның ажыл-ишчи херээженнери" бүгү-российжи хөй-ниити организациязының Тывада "Чолдуг үүле" деп

Дөрт чыл дургузунда янзы-бүрү хамнар болгаш өске-даа солун улус-биле таныжып алыр аргалыг болдувус. Боттарывыска база ажыктыг хөй чүүлдерни билип ап турар бис. Ол ышкаш маңаа келгеш, камгалалдар, талисманнар кылыр мастер-класстарны база чорудуп турар бис.

"Чолдуг үүле" хөй-ниити организацияның кежигүнү, хоочун башкы Галина Сырбыкай бо фестивалда эгезинден тура киржип турар. Ол арт-сын кырынга азар чаламаларны канчаар кылырын өөредип турар:

— Мен беш аңгы өңүг бөдүүн ситеңк постерни саткаш, эки күзээшкыннерни сиңир чугаалап олургаш, беш-теп өрүп белеткеп турар мен. Ону кылып эгелээн чылдагааным, иривес чамдык кыдат ка-дактарда "Кыдат сайзыразын" деп бижип каан болур дээрже, аңаа удур дириг бойдука хора чок, бөдүүн пестерден чаламаларны Тывавыстың чону арт-сын кырынга азып

/ Вероника Николаева "Он кум" мода болгаш костюм театрының уруглары-биле.

регионалдыг салбыры фестивалда дөрт дугаар киржип турарын ооң даргазы Урана Допул чугаалаан:

— Бистиң организация-выстың кылып турар ажылы хөй угланышыкыныг. Республика девискээринге болгулаар янзы-бүрү фестивалдарга, садыг-делгелгелерге доктаамал киржип турар бис. Аравыста 15 мастер бар. Мастер бүрүзү бодунуң кылып билир ажылын өскелерге тарадып, мастер-класстарны эрттирип турар. Бо фестивалга келгеш, "Сарыг бүрү" ёзулалдың ужур-утказын аныктарга тайылбырлап бээри-биле киржип турар бис.

чорзун дээш, чон аразынга нептередир сорулгалыг кылып эгелээн мен. Улус утказын билгеш, ылаңгыя дагылгалар үезинде дыка алыр чорду — деп, хоочун башкы чугаалады.

Фестивалдың ийиги хүнүнде янзы-бүрү мастер-класстар, кандыг аймактан укталганын, ада талазындан салгал дамчаан күш деп чүл дээш өске-даа практикаларны спикерлер эрттирген. Оон аңгыда, фестивал киржикчилери ТШО-да дайынчыларга камгалал четкилерни база кылган.

/ К. МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрууп" ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрткээп.
Бүрткөл дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадылары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2346 кезек

2024 Чылда
"ШЫН" СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛGAZY:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10